

ZIEMIA

Wstęp. Eksplicacja. 1. 'substancja': Nazwy. Kategoryzacje. Rodzaje. Kolekcje. Opozycje. Pochodzenie. Ziemia jako tworzywo. Ziemia – matka rodząca. Kształt i kolory. Właściwości. Budowa. Ilość. Zachowania. Przeżycia. Przyczyna sprawcza i skutek. Obiekt czci i kultu. Adresat. Więź człowieka z ziemią. Praktyki magiczne. Lokalizacja ziemi. Miejsce na ziemi, miejsce w ziemi. Droga z ziemi do nieba (raju) i do piekła, droga z nieba i piekła na ziemię. Czas. Ekwiwalencje. Symbolika. Ziemia poświęcana.

2. 'świat': Nazwy. Kategoryzacja. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd. Budowa. Zachowania.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Złorzeczenia. Zaklęcia. Formuły powitalne. Przysięgi. Zamówienia. Modlitewki. Testament. Przemowy weselne. Przemowy pogrzebowe. Toast. Przepowiednie. Proroctwa. Instrukcje magiczne. Wiersz nagrobny. Kolędy i dialogi bożonarodzeniowe. Pieśni wielkopostne i wielkanoce. Pieśni weselne. Pieśni pogrzebowe. Pieśni zalotne i miłosne. Ballady. Pieśni żołnierskie. Pieśni maryjne i religijne. Pieśni dziadowskie. Kolysanki. Pieśni żartobliwe. Przyśpiewki. Mity kosmogoniczne i bajki ajtiologiczne. Baśnie. Legendy i podania. Anegdota. Opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe. Relacje potoczne. Zapisy wierzeń i opisy praktyk. Pisana poezja chłopska. Bibliografia.

Utrwalony w polskiej kulturze ludowej stosunek do ziemi dobrze oddaje wiersz chłopskiej poetki spod Chelma, Pauliny Hołyszowej: *O grudko mojej ziemi, O relikwio święta! Jakaś siła nas razem łączy niepojęta! Ty czujesz w mojej dłoni, Jak krąży krew moja. Ta krew, co we mnie tętni, To przecież krew Twoja. Bo to te soki żywotne, Co dajesz obficie, W krew się we mnie zmieniają I dają mi życie* Wer Ojcz 11.

Ziemia dla nosicieli kultury tradycyjnej jest istotą czującą i matką, a człowiek jest jej synem. Święta i wiecznotrwała, płodna i bogata, rodzi rośliny i wszelkie życie, żywi zwierzęta i ludzi. Zapewnia człowiekowi odpoczynek po śmierci przyjmując go na powrót do swego łona. Wykazuje wrażliwość moralną, pochłania występnych. Jest źródłem sprawiedliwości i prawdy. Stanowi – jak sam Bóg – instancję etyczną. Zarazem jest materialnym oparciem dla człowieka, czymś najbardziej podstawowym, konkretnym i wymiernym.

W kulturach najstarszych ziemia jest ujmowana jako niska w relacji do wysokiego nieba i tworząca z nim dwubiegunową całość męsko-żeńską Lur Slov 278, Herd Lek 184. Ziemia wydająca z siebie wszelkie życie i przyjmująca je po śmierci jest Wielką Matką (łac. *Terra Mater*). Wedle mitologii greckiej (*Teogonia* Hezjoda) Gaja, Matka-Ziemia, żywioł pierwotny, źródło wszelkiego życia, sama z siebie wyłoniła góry, morze i niebo (*Uranosa*), a uosobiona jako *Demeter* stała się obok męskiego *Zeusa* boginią płodności, macierzyństwa Mif Tok 1/466, Grav Mit 3a. Hierogamia nieba i ziemi stanowi fundament świata, a znakiem więzi między nimi jest → piorun i zapładniający → deszcz El Trak 235–238, Mif Tok 1/466, Chev Dic 4/284–288. Ziemia kryje w swym wnętrzu mroczny świat zmarłych, grec. *Hades*. Kult Matki-Ziemi (egipska Izyda, indyjska Prythiwi, grecka *Demeter*, rzymska *Ceres*) jako praprzyczyny wszelkiego istnienia sięga czasów matriarchatu For Sym 79–80.

W tradycji judeochrześcijańskiej ziemia i niebo tworzą wszechświat, który jest traktowany jako stworzone *ex nihilo* dzieło osobowego Boga Rdz 1, 1; równocześnie ziemia i niebo są sobie przeciwstawiane: ziemia jest „podnóżkiem” stóp Boga, którego tron jest na niebiosach Iz 66, 1 i in. To z woli Boga ziemia rodzi rośliny i zwierzęta Rdz 1, 11–12, a z mułu ziemi został przez Boga ulepiony człowiek Rdz 2, 7, który jednak otrzymał też „tchnienie” Boga i dąży do tego, co w górze, w niebie, co duchowe i boskie; imię *Adam* etymologicznie

pochodzi od *adama* 'ziemia' Duf SNT 121, znaczy tyle co 'ziemski', 'wzięty z ziemi' Rdz 3, 17. Sporadycznie spotykamy też w *Biblii* rozumienie ziemi jako matki Hi 1, 21; Syr 40, 1; w Europie archaiczny kult ziemi jako Bogini Matki znalazł swoiste przedłużenie w ludowym kulcie maryjnym ZER Droz 208–210.

Tradycja i n d o e u r o p e j s k a łączy ziemię z pierwiastkiem żeńskim i macierzyństwem; stawia się ziemię w jednym szeregu z ciemnością, księżycem i położeniem nisko w opozycji do nieba Kemp SInd 465–466.

W kulturze ludowej S ł o w i a n obecna jest idea ziemi jako żywiołu (obok wody, ognia i powietrza) otaczanego szacunkiem (stąd przysięgi na ziemię Giey Mit 155) oraz idea ziemi matki, z której lona wywodzi się wszystko, co żyje. Stąd liczne zakazy bicia, plucia, kaleczenia ziemi Mosz Kul 2/514, Giey Mit 154. Ziemia matka (ojcem miało być niebo) jest moralnie czysta i prawdziwa, stąd zachowany u wschodnich Słowian archaiczny obrzęd spowiadania się ziemi Slav Mif 193. W rosyjskim prawosławiu na obraz matki-ziemi nakłada się obraz i kult *Bogurodzicy* Slav Mif 192, w Polsce – ludowy kult maryjny. Obraz ziemi wiązany jest także z własną matką, rodziną, ojczyzną, stronami rodzinnymi, własnym państwem Slav Mif 192. Dawni Słowianie widzieli świat jako trójdzielną całość złożoną z nieba, ziemi i podziemia, co znalazło swój wyraz w posągu Świętowita zbruckiego Giey Mit 90 i szczecińskiego Trzygłowa Tom Drz 70 i co odpowiada uniwersalnej koncepcji budowy świata El Sac 73. Środkowa część świata, ziemia, jest miejscem przeznaczonym dla człowieka.

* * *

W polszczyźnie ogólnej wyrazowi *ziemia* przypisuje się kilka znaczeń silnie z sobą powiązanych. Można je zredukować do trzech podstawowych: (1) 'świat (*ten świat* w opozycji do *tamtego świata*)', (2) 'substancja materialna, która (a) jest jednym z „żywiołów” (obok wody, ognia i powietrza), (b) ma powierzchnię, na której żyjemy jako ludzie; (c) jest twardym łądem w opozycji do morza, położonym jednak – jak morze – niżej niż niebo; (d) jest glebą, z której wszystko wyrasta, stanowiącą grunt uprawny, *rolę*'; (3) 'kraj, jednostka geograficzna i organizacyjna, zajęta przez wspólnotę etniczną'.

Wyróżnione znaczenia stanowią raczej szczególne aspekty globalnego wyobrażenia ziemi ukształtowane z różnych perspektyw poznawczych: z punktu widzenia elementarnych egzystencjalnych doświadczeń człowieka, bądź – zawodowych doświadczeń rolnika „w pocie czoła” uprawiającego ziemię, bądź wreszcie – problemów życia wspólnotowego, rodzinnego i publicznego, które wymaga ustalenia zasad dziedziczenia gruntu i przywiązania do określonego miejsca. Z tych trzech sposobów pojmowania ziemi walor profilu podstawowego ma znaczenie substancji, wyodrębnione wyżej pod numerem (2), najważniejsze także dla polszczyzny ludowej. Odnosi się ono do twardego gruntu pod nogami i do środowiska, w którym żyje człowiek, w przeciwieństwie np. do ryb (woda) czy ptaków (powietrze). Ten grunt, rozciągający się we wszystkie strony i w głąb, ze wszystkim, co znajduje się na jego powierzchni, w potocznym doświadczeniu i języku może reprezentować cały →świat człowieka, jak wskazuje choćby potoczny fraz. *mieć/znaleźć swoje miejsce na ziemi* 'znaleźć sobie miejsce w życiu'. Potwierdza to też synonim *człowieka* – *ziemianin* 'mieszkaniec ziemi' (choć wyraz *ziemianin* ma też węższe znaczenie 'właściciel ziemski, dziedzic'), czy wyrażenia *synowie ziemi* 'ludzie', *sól ziemi* 'ludzie najsubtelniejsi i najmądrzejsi', a także przymiotnik *ziemski* w znaczeniu 'doczesny; związany z codziennym życiem człowieka, dotyczący

ludzi, ich natury i życia' (np. *ziemskie sprawy, troski*) i *nieziemski* 'niezwykły, rzadko spotykany', *po ziemsku* 'po ludzku'.

Głęboki związek człowieka z ziemią został najsilniej utrwalony w potocznej frazeologii (ogólnopolskiej i ludowej). Ziemia ma w niej kilka wyrazistych cech.

Po pierwsze – jest traktowana jako przyrodzone miejsce człowieka. Można tu wymienić takie (rejestrowane w *Słowniku frazeologicznym*, a obecne też w tekstach folkloru i w słownikach gwarowych) wyrażenia, jak: *trzymać się ziemi* 'trzymać się rzeczywistości', *chodzić/stąpać po ziemi* 'być trzeźwym realistą' – i *oderwać się / uciekać od ziemi* 'oderwać się od rzeczywistości'; *ziemia usuwa się komuś spod nóg / ktoś traci ziemię spod nóg / komuś ziemia się pali pod nogami* 'traci równowagę, grunt i oparcie życiowe'; *pobyt na ziemi* to 'życie ludzkie', *raj na ziemi* – 'życie beztroskie i szczęśliwe', *piekło na ziemi* – 'życie w udręczeniu'; ogólnie – *na ziemi* 'na świecie'; coś, co jest *nie z tej ziemi* jest 'nierealne, dziwaczne' (wymienne też: *coś jest nie z tego świata*); zły człowiek jest *niewart, że go święta ziemia nosi*, stąd przekleństwo: *bodaj go/cię święta ziemia nie nosiła* s sFr. We wszystkich tych wyrażeniach ziemia funkcjonuje jako synonim realnego świata, miejsca przebywania człowieka, naturalnego środowiska ludzkiego.

Po drugie – w potocznej (frazologicznej) charakterystyce ziemi eksponowana jest jej cecha położenia *nisko*, na poziomie granicznym, „zerowym”, licząc oczywiście od ludzkiego punktu obserwacyjnego w stronę dotykających ziemi stóp: *coś upada na ziemię, leży na ziemi*, jest *długie*, *opada*, *spływa do samej ziemi*; *zrównać coś z ziemią* to 'zniszczyć do końca, ostatecznie'. Człowiek czymś poruszony może *rzucić, cisnąć czymś o ziemię / coś na ziemię; powalić na ziemię, przygnieść do ziemi* znaczy tyle, co 'zwyciężyć kogoś'; *przypaść/przywrzeć do ziemi* – 'nie wystawiać się na widok z obawy przed kimś, przed czymś'.

Po trzecie – na niskie położenie ziemi w wielu wyrażeniach jest nałożone wartościowanie właściwe antropometrycznie traktowanej opozycji *gó r a : d ó ł*; stąd wbrew ogólnie biorąc wysoce pozytywnemu wartościowaniu ziemi, bywa ona niekiedy także opatrywana znakiem minus, jako że lepsze jest to, co jest wyżej (głowa, niebo), a gorsze to, co niżej (nogi, ziemia). We frazeologizmach opisujących zachowania i stany emocjonalne człowieka z ruchem ku ziemi (ku dołowi) związane są więc stany traktowane jako *negatywne*, z ruchem od ziemi (ku górze) – *pozytywne*, por. *spuścić oczy ku ziemi / na ziemię* (oznaka zawstydzenia, skromności), *spuścić głowę ku ziemi* (oznaka upokorzenia), *kłaniać się do samej ziemi* (ostentacyjnie okazywać swoją niższość i szacunek dla kogoś), podobnie *bić czołem do samej ziemi*; z wrażenia ktoś *pada / przewraca się / rzuca się na ziemię, ktoś chyli się ku ziemi* – 'starzeje się'. Coś, co *wala się po ziemi* zostało zlekceważone, znalazło się w pogardzie. Te negatywne konotacje położenia *nisko* są też widoczne w pewnych (wyraźnie już literackich) użyciach słów *poziomy* – m.in. 'przeciętny, pospolity' i *przyziemny* – m.in. 'szary, prozaiczny, bez polotu'.

Po czwarte – frazeologizmy i wyrazy pochodne uwydatniają różnicę między powierzchnią ziemi a miejscem pod powierzchnią, pod ziemią i w głębi ziemi. Poniżej poziomu ziemi rozciąga się świat podziemny, nieludzki, →podziemie. Mitologiczne podłoże ma potoczny zwrot *rozstąpi się ziemia* używany w przypadku zgubienia czegoś bez śladu, nawiązujący do rozbudowanych legend o zapadaniu się w ziemię do

mów, kościołów i całych miast. Podobne tło mają wyrażenia *jakby w ziemię zapadł się / upadł / wsiąkł*, oraz wyrażenia o znaczeniu przeciwnym: *wydobyć coś spod ziemi* – ‘wystarać się pokonując wielkie trudności’, *jakby spod ziemi wyrósł* ‘pojawił się niespodziewanie’. *Pod ziemią* jest świat zmarłych i demonów. O zmarłym mówi się, że jest *oddawany ziemi; idzie do ziemi / w ziemię; śpi / ma nocleg / żyje / próchnieje / gnije w ziemi; gryzie ziemię; że ziemia zabiera / kryje / otula / przytula / gniecie / zjada człowieka*. *Wdeptać kogoś w ziemię* znaczy ‘unicestwić’. Odnotujmy także nowszy przenośny sens słowa *podziemie* – ‘nielegalna, ukryta organizacja’, *podziemny* ‘nielegalny, ukryty’, *pod ziemią* ‘w konspiracji’.

Przedstawimy ludowy obraz ziemi z naciskiem na to właśnie elementarne pojmowanie przedmiotu. Do ziemi jako gruntu uprawnego powrócimy przy omawianiu pracy na roli.

1. ‘substancja’

≡ Podstawowa nazwa głównego „żywołu” świata to *ziemia*, obocznie w gwarach też *ziem* Karl SGP 6/382, „prasłowo” Brüc SE 653, spokrewnione z litew. *žemas* ‘niski’. Zdrobnienia *ziemka* 25, *ziemicka* 31, 128, *ziemeńka* 130 pojawiają się tylko w zaklęciach i przysięgach. W przekazach kosmogonicznych synonimicznie funkcjonują: *glina* 118c, f, 188d, *proch* 116d.

↑ Z. jest nazywana *żywołem* tylko w przekazach etnograficznych, w zestawieniu z powietrzem, ogniem i wodą 119.

↓ Rodzaje ziemi wymienia się tylko gdy mowa o Z. ornej, uprawnej: *piaszczysta, gliniasta, torfowa; darniowa, liściowa, czarnoziem* i in. Będzie o tym w tomie poświęconym pracy na roli.

† Z. wraz z *niebem* tworzy świat, wszechświat określany jako *niebo i ziemia* 30, 37, 39, 40a, 58, 67, 77, 94, 102, sporad. też *niebo-ziemia* 139. Połączenie to utrwalają fraz. *na ziemi i na niebie* ‘wszędzie’, *poruszyć niebo i ziemię* ‘użyć wszelkich możliwych sposobów’. W przemowach weselnych pojawia się biblijna formuła *co zwiążesz na ziemi, będzie związane w niebie* 43. Niebo i Z. pozostają we władzy Boga 37, 40a, 45, 67, 102, 154, *Matki Boskiej* 94, zostały *stworzone/postanowione* przez Boga 39, 139, przez *Syna Bożego* 58, 77. *Nowe niebo i nową ziemię* stworzy Bóg na „tamnym świecie” 166. Niebo i ziemia (oraz *skały, świat*) witają nowo narodzonego Jezusa 59a, oglądają Go 70a; *oddają pokłon Bogu* 96; Herod chce podporządkować je sobie 70b. *Niebo, ziemia i morze* – nie ogarniają Jezusa 61, oplakują Jego śmierć 75c. Z. *zapada się*, słońce *ćmi się*, kiedy dziewczyna traci dziewictwo 79. Z. z niebem łączą: krzyż, wieża 146.

Z. i niebo (ewentualnie także woda, wiatr, noc) w zagadkach i wierszach chłopskich tworzą rodzinę jako matka i ojciec (z potomstwem – córką, synem) 1ab, 237.

Z., niebo, gwiazdy i księżyc – rzeczy najbardziej oczywiste dla człowieka 7a.

W przemowie pogrzebowej dziękuje się Z., słońcu i wodzie za sprzyjanie zmarłemu w czasie jego życia 49. Z i woda stosowana na Podhalu przy leczeniu ukąszenia gada 188e.

↔ Z. równocześnie kontrastuje z *niebem* na zasadzie przeciwieństwa dół : góra 13, 32a, 62cg, 63, 64 i wtórnego przeciwieństwa nisko : wysoko 62, 63, 91, 100; utrwała tę

różnicę fraz. *wisiec między niebem a ziemią* powsz. 'znaleźć się poza określonym środowiskiem' i *od ziemi do nieba* 'wysoki, okazały' LSE 1962/211, Stoin Żyw 95; przejście między nimi umożliwiają krzyż i wieża 146. Inną pochodną jest opozycja blisko : daleko, w przysł. *Lepszy grosz na ziemi w potrzebie, niżli sto dukatów w niebie* NKPP grosz 51, w dialogu bożonarodzeniowym podobnie 68a. Z. kontrastuje też z niebem ze względu na bezruch : ruch 173a. Kontrast Z. : niebo (raj) zakłada równocześnie wartościowanie typu źle : dobrze 65, 108, śmiertelność : nieśmiertelność 198a, z konkretyzacją – cierpienie (łzy) : radość 85, podob. 151, 153; odwrócenie wartościowania następuje w pieśniach miłosnych: z dziewczyną chłopiec jest *w siódmym niebie* nawet pozostając na ziemi, zaś w niebie bez dziewczyny jest mu źle 90.

Z. to miejsce dla wszystkich ludzi, niebo tylko dla ludzi dobrych 124, 197e, 220. Z. dla żywych, niebo dla umarłych 142, 196, do Z. – ciało, do nieba (do Boga) – dusza 83D, podob. 38. Z. i niebo kontrastują też na zasadzie ludzie : istoty duchowe (Bóg, aniołowie, święci) 62, 64, 143, 193. Całościowo kontrast Z. : niebo podsumowuje fraz. (coś jest jak) *niebo a/i ziemia* 'o ludziach i przedmiotach zupełnie do siebie niepodobnych' powsz.

Wariantem opozycji Z. : niebo jest opozycja Z. : słońce 50, 155, 168b, 175cd, z dominującym przeciwstawieniem bezruch : ruch.

Z. kontrastuje z → piekłem, → podziemiem na zasadzie góra : dół 126a, czysty : nieczysty moralnie 107, podob. 126c, ludzki : diabelski 125AB, 126, 157b, 194, 199.

Z. kontrastuje z → wodą i morzem na zasadzie suchy : mokry 7b i nieruchomy : ruchomy 15a.

× Ludowe przekazy nie są jednoznaczne w kwestii pochodzenia Z. Najstarsze jest zapewne przekonanie, że Z. nie ma początku, podobnie jak Bóg, że istnieje od zawsze 1c.

Z. jako tworzywo. Ziarna Z. wydobyte z dna morskiego posłużyły wedle zachowanego szcążkowo mitu kosmogonicznego do stworzenia Z. jako świata przez Boga 116a. Istniejąca od zawsze Z. stanowiła materiał dla stworzenia człowieka i wszystkiego, co żyje: słowika, skowronka, ryby, jagody, muchy 116, 117, 118, 119. Z Z. powstał człowiek – ulepiony przez Boga 118 – i do niej wraca po śmierci 38, 48, 83, 152, 183a; wedle chłopskiego poety Bóg tworząc człowieka użył błędnie Z. z uranem 227.

Z. *rodzi* ludzi 122, jest matką Adama 1d, mężczyzny (kobieta powstała z ciała mężczyzny) 118b, ludzie to *synowie ziemi* 95, co uwydatniają zwłaszcza chłopscy poeci podający się za *synów ziemi* 223a, za tych, co *wyrośli* z niej 229. Wedle przysłowia z Z. *wyrasta prawda* 12; *owocem ziemi* jest złoto 74, *plodem ziemi* – sól 179a.

⊗ Kolory. Z. była pierwotnie wielką *bielawą* (pustym polem) K 15 Poz 6, była przezroczysta i biała, *czysta jak kryształ* 121; dopiero potem *poczerniała* 120B / poczerwiała 120A *od krwi* zabitego Abła i straconych żołnierzy, i ma kolor *brudny* K 7 Krak 8. Jest *czarna* 80, 190 (w magii sprowadzającej śmierć albo chorobę), fraz. *czarny jak święta ziemia* 'brudny'; w wierszach chłopskich – *s z a r a* 236; *z ł o t a* 234b, 236, *z i e l o n a* 233, 234b, 236.

○ Z. jest *goła* 82, 109, 112, 221b; na początku świata na Z. nie było kwiatów, Z. była pusta 73, Bóg ozdobił Z. kwiatami jak niebo gwiazdami 39b.

Z. jest *święta* 2, 8, 9, 18, 19a, 25, 26, 35, 46, 47a, 49, 84Bb, 87d, 91, 106, 140, 179, 214, 215, 218c, 240a. Z. jest *na świecie najstarsza* 3, *najtłuszcjsza*, *najdroższa*, *najsilniejsza* 4;

b o g a t a 34, *najbogatsza* 167, fraz. *bogaty jak ziemia* NKPP *bogaty* 31; *serdeczna* 57, *ludzka* 62b, *rajska* 118a, *dobra* 234a, *ciepła jak matka* 234a; *droga* 234c, *smutna* 236; *mocna, bo kolący oset rodzi* 213; *syrowa/syrowiutka* (w zakłęczach we wschodniej Polsce) 86B, 99; *nieszczęsna, przekłeta* 106; *Z. z pobojuwisk to skarb drogocenny* 147.

Z. jest ciężka 20, stąd znana od starożytności formuła życzeniowa kierowana do zmarłego – *Niech mu ziemia lekką będzie* powsz.; *twarda* 52.

● **Budowa.** Można sięgać *w głąb Z.*, tj. pod powierzchnię 203, do wnętrza *Z.*, *głęboko w ziemię* 32a, co przywołuje się w formułach zaklęć, przysięg i zamówień 22–33; w głębinach *Z.* śpi chłopskie wojsko 150.

W ujęciu animistycznym (obecnym zwłaszcza w chłopskiej poezji) *Z.* ma najczęściej atrybuty kobiety-matki: *łono* 29Ba, 233, 234bc, 236b, 241a i *piers* 129, 234a, nadto: *ramiona* 234a, *oczy, płuca, uszy* 234c, *stopy* 236c.

♣ Jako materia *Z.* jest niepoliczalna, jak *mąka* 5. Wyróżnia się małe/duże ilości *Z.* jako trójwymiarowej materii: *niewiele, trochę, kruszyna, krztyna, garść, grudka, pecyna, szczypta; góra*, por. przysł. *Kto garstką ziemię nosi, góry nie doczeka* 16; wymiary *Z.* jako dwuwymiarowej powierzchni czy jednowymiarowej długości określa się wyrażeniami *szmat, łokieć, sążeń*.

Z kruszyny ziemi jak ziarnko piasku Bóg stworzył *Z.* 116a, a z *kruszyny ziemi rajskiej* ulepił pierwszego człowieka 118a. Do tworzenia istot żywych użył *pecynki* (dla skowronka) i *garści Z.* (dla roślin, ryb, owadów) 116c–f. *Grudka Z.* to *relikwia święta* 230a, podob. 234a; *grudkę/garstkę Z.* rzuca się na trumnę 183a, *przykrywa* nią człowieka 84B. *Cztery łokcie ziemi* to zapłata za doczesne życie 84A. Kości zabitego partyzanta *użyźnią ziemi szmat* 93.

W praktykach magicznych używano „małych ilości” *Z.*, jak *krztyna* 55, *trochę* 225a, *niewiele* 224, *szczypta* 224, *garść* 165, trzy *garści* 189, przy tym obowiązywało branie *Z.* w ilościach znaczących: trzy *garści Z.* 189, trzy *razy z trzech mogiłek* 189, *Z. z czterech mogił* 156, *Z. z dziewięciu kretowisk* Kul Wiel 3/419. *Cztery łokcie ziemi* zabiera zmarły 84A. *Z. drży na siedem sążni*, gdy dzieciobójczyni spowiada się 92.

■ Zachowania.

(a) *Z.* – stanowi podstawę wszystkiego, *wszystko trzyma* 9a; *nosi* ludzi 25, 49, 106, *dźwiga* ich na sobie 123. *Trzęsie się* – co w archaicznym przekazie bywa tłumaczone tym, że znajduje się na grzbiecie wieloryba ZWAK 1887/1, ZWAK 1878/125. *Trzęsie się* także, gdy dziewczyna gwiżdże Wit Baj 284, podob. K 46 Ka–S 494, K 34 Chel 163, K 48 Ta–Rz 280.

(b) *Z. odnawia się* i zmienia corocznie 214; *krzepnie, twardnieje* 52b.

(c) *Żyje* jak człowiek 234: *oddycha* 235b, *mówi* 235a, *śpi* 35, 235c, *jęczy* 235d, *uśmiecha się* 235e.

(d) *Z. rodzi*, jest *matką* wszystkiego, co żyje 1; stąd stałe połączenia: *matka ziemia* 45, 47a, *ziemia-matka* 234a, *ziemicka mamicka* 128, *do ziemi-matusi* 234a. *Z. rodzi rośliny*, zboża i rośliny uprawne, *ziemia uprawna* (rola): *wydaje rozmaite zioła* 89, *rodzi też oset* 213. *Z. jest matką chwaściska, a macochą pszenice* 10. Nie rodzi z nakazu Boga 105, na skutek *dokłęcia* przez czarnoksiężnika lub misjonarza 161. *Z. pragnie deszczu i rosy* 97, 240. *Z. rodzi ludzi* 122, 234a, *żywi* 4, 17, 83B, *karmi* 167, 178a, 234a, jest *hojna* 231, jest *piastunką: kotysze* 234b, ale też *tyra* 36.

(e) Po śmierci Z. przyjmuje ciało/kości człowieka 11, do swego *matczyngo łona* 241a, do siebie 25, 38, 44, 45, 47, 83, 84; jest zmarłemu jak *pierzyna* 44, *przykrywa* człowieka pozwalając *spocząć* 84B, *utula* 159; *trawi* 83B, *pożera* 122, *gniecie i dusi* 234a. Niewart Z. ani modlitwy jest samobójca K 51 Sa-Kr 37, podob. ZWAK 1891/210.

(f) Z. jest gwarantem ładu moralnego wzywany na świadectwo przy przysięgach 30, 31. Wedle pieśni dziadowskiej *trzęsła się*, gdy Bóg dawał przykazania 101. Człowiek grzeszny uważa, że jest *niegodzien po ziemi chodzenia / noszenia przez ziemię* 103. Z. nie przyjmuje do siebie / wyrzuca z siebie grzesznika/węża/zmorę 149.

W złorzeczeniach, przysięgach, pieśniach i zaklęciach, także w baśniach Z. ma wymierzać *sprawiedliwość* tym, co (jak Herod) czynią źle 72; por. pot. fraz. *rozstąp się ziemio* 78B, 130a; *niech mnie/kogoś ziemia pochłonie/pogrzebie, niech ziemia zapadnie się pod kimś* 29A, 79, *nie przyjmie do siebie / nie nosi* 87c, 29B, *przygniecie kogoś* 20. Wedle legend kościół/klasztor/wieś/młyn/zamek/dwór/miasto *zapada się* w Z. / Z. *pochłania* złych ludzi 148. Z. nie przyjmuje na spoczynek, wyrzuca ze swego łona grzeszników 107, 149, strzygonia 222; podob. 87b.

(g) Z. udziela *ochrony* nieszczęśliwym 24, 78A, 86A, 86B, w przekazach wierzeniowych Z. *rozstępuje się / otwiera się* ratując Matkę Boską 219, uwiedzioną dziewczynę 78C, 87d; w tej ochronnej funkcji Z. *współdziała* z niebem 98.

(h) Przy końcu świata Z. *zapadnie się* 54, *zatrzęsie* 54.

♥ Z. *cieszy się / weseli / raduje* z narodzin Jezusa 59, 60, por. 70a. Z. *cieszy się*, kiedy się *pozbywa* złego człowieka 124B. Z. *współcuje* Chrystusowi i *solidaryzuje* się z nim w chwili Jego śmierci i *zmartwychwstania*: *wzrusza się, trzęsie, drży* 75, 76. Na Boże Ciało Z. *klania się* Bogu 96. Z. *czci* Maryję 74, *drży* w obliczu dzieciobójstwa 104. Z. *drząc / trzęsąc się / rozstępując się* uczestniczy w akcie przemiany moralnej *dzieciobójczynie/mężobójczynie* 92.

Z. *czuje*: nie lubi *spluwania* na siebie, *deptania* przez obcych, *poszturchiwania* kijem 218. *Zazdrości* kobiecie *plodności* 212. *Cieszy się* *pozbywając się* *niedobrego* człowieka 124c. *Słyszając* *przekleństwa* Z. *obraża się* 19a, *trzęsie się* 141, *pęka* 162, *robi się cienka jak skorupina na jójku* 181A, podob. 31.

Z. *skarży się* Bogu, że *dźwiga* na sobie *zbyt wielu* ludzi 123.

□ W baśniach *zakłapanie* w Z. *sprzyja* *odrodzeniu* człowieka 137a, *zwierzęcia* 137b, *przeobrażeniu* się *padalca* w *źmiję* ZWAK 1881/152. *Dotknięcie* Z. *powoduje* *przemianę* *gęsi* w *dziewczynę* 138a lub *jednego przedmiotu* (*zwierzęcia*) w *inną* (*niekiedy* w *człowieka*) 138b; *czarownica* *dotykając gołej* Z. *może przemienić* się w *inną istotę* 221ab. Z. *daje moc*, np. w *praktyce magicznej* *pozbywania się* *konkurenta* 223 przy *sprowadzaniu pszczoł* z *obcej pasieki* do *swojej* 224.

⊖ Z. – jako *święta* (zob. *właściwości*) *reaguje* na *nieprawość* *moralną*: *nie rodzi*, *gdy ludzie grzeszą* 105; *zmieniła* *wygląd* od *krwi Abła* 120 (*wygląd, kolor*).

Wiosną Z. *wstrząsa* *pierwszy grzmot*, *wtedy* Z. *odzyskuje* *zdolność* *rodzenia* 184. Na Podhalu *wierzono*, że *zdolność* *tę wzmacnia* *wylanie mleka* na Z. 186. *Zdolność* Z. do *rodzenia* *mogą zwiększyć* lub *zmniejszyć* *obcy przybywający* z *ciepłych* lub *zimnych krajów* 218a.

♦ Z. jest *obiektem szacunku, czci i kultu*. Wskazują na to *zarówno sposoby mówienia o Z., zwracania się do Z., jak też praktyki i wierzenia*. Najtrwalsze *kulturowo*

zakazy stanowią, że nie wolno Z. bić 9b, 180, 218b, spluć na nią 181B, obrażać przekleństwami 19a. Bicie Z. wywołuje wiatr 180A, 180B.

Całowanie Z. jest formą pożegnania domu 135a, pokuty 135b, 215, podziękowania za odzyskanie zdrowia 140 i za żywienie 167, prośby do Z. o powodzenie w gospodarstwie 185, a w poezji chłopskiej – formą kultu 236c, por. Bartmiński 1998. Taki stosunek do Z. jest umotywowany traktowaniem jej jako matki 234, która jest kochana, wywyższana 234.

Ze spotęgowaniem kultu mamy do czynienia w przypadku Z. nasyconej krwią męczenników 217.

Zapładnianie Z. Z. jest żywiołem żeńskim, zapładnianym z nieba za pośrednictwem deszczu 1b; w podobnej roli wobec Z. występuje oracz 1e. Z. jest ogrzewana/palona przez słońce 239, promień słońca 240d.

Rządy nad Z. W gatunkach folkloru religijnego Z. jest ujmowana w relacji do Boga: Bóg stworzył/postanowił Z. 39, pozostaje ona w Jego władzy 37, 40, 45, 67, 102, 154. W podobnej roli występuje Matka Boska 94.

Bóg obdarzył Z. ziołami 41, ozdobił kwiatami jak niebo gwiazdami 39b, Bóg daje/spuszcza na Z. deszcz/rośnię/pogodę 97. Bóg wyznaczył żywot Z. 53, zniszczy ją ogniem/gwiazdą 182, podob. Kul Wiel 3/520, K 34 Chel 255, zetrze tę Z. i stworzy nową Z. dla sprawiedliwych 166, →świat.

Czarnoksiężnik lub misjonarz może dokląć Z. tak, że przestaje rodzić 161. Trzej Królowie wciąż poświęcają Z. 66. Wedle wierzeń z wiosną pierwszy grzmot otrząsa Z. z choroby 184B. Rządy nad Z. może mieć złowroga planeta K 48 Ta-Rz 269.

◇ Z. jest adresatem działań słownych. W s frazeologizowanych złozeniach typu *rozstąpi się ziemia* przywołuje się Z. jako instancję wymierzającą ludziom karę za winę 19c, podob. 18, 20, 72, 78B, 104, 130a, wzywa się Z. na świadectwo 30, w sytuacji ostatecznej prosi o ocalenie 24, o ukrycie hańby uwiedzionej dziewczyny 78C, dziękuje się jej za *noszenie* za życia i przyjęcie po śmierci 25, 49, za opiekę 231. Chłop prosi Z. o chleb 234a. Nieszczęśliwi kochankowie proszą Z., by się pod nimi *rozstąpiła/otworzyła* 86Aa, podob. 86B, sierota – by Z. ją wzięła do siebie 99. Poeta prosi Z., by na jej łonie mógł nauczyć się mowy i śpiewu 233, uznając ją za swą matkę 234ac, piastunkę 234b, wyznaje, że ją kocha, czci i jest z nią głęboko związany 234bd, 235a, 236. Zwłaszcza w poezji chłopskiej często występują *apostrofy* do Z., np. 230, 231, 233, 234, 235, 236, 240d. Chrześcijanin zwraca się do Z., by witała Zbawiciela 59d i pożegnała w chwili śmierci 75a. Dusze grzeszników proszą Z. o przyjęcie ich 107.

Bóg nakazuje Z., by ludzi *rodziła, żywiła i pożerała* 122. Słońce kłania się Z. na dobranoc 211.

Magiczna formuła „*Otwórz się, ziemiczko, nas biednych mamiczko*” otwiera Z. i dostęp do skarbów 128. W poezji chłopskiej funkcjonują modlitwy do Z. – *O, grudko mojej ziemi, O, relikwio święta!* 230a, często stylizowane na modlitwy maryjne 234a, d, 236a, z nazywaniem Z. – *chleborodzicą* na wzór *Bogurodzicy* 237.

● **Więź człowieka z Z.** Niezależnie od wyżej omówionych rozmów z Z., teksty ludowe na inny jeszcze sposób podkreślają osobisty, intymny stosunek łączący człowieka z ziemią. Wedle ludowego przekazu kosmogonicznego (opartego na Biblii) człowiek został ulepiony (pochodzi) z Z. 118.

Szczególną więź człowieka z Z. ustanawia praca 46, 183b. *Święta ziemia jest skropiona potem / zroszona łzami / nasiąknięta bólem i cierpieniem człowieka* 46.

Relacja ziemia – człowiek jest najdobitniej wyrażona w pisanej poezji chłopskiej: Z. jest matką (rodzicielką, piastunką, żywicielką) 234, 241a; człowiek jest synem Z. 95, 234a, podob. 241a; człowiek jest zrosnięty, zbratany z Z., krew człowieka to sok Z. 230; człowiek wrósł w Z. korzeniami / słowem 232; *na miedzach ziemi rośnie chłopskie dziecko* 231.

Z. po śmierci przyjmuje człowieka do swego łona 25, 38, 44, 45, 47, 83, 84, 241a, *przykrywa go* 84Ba, człowiek *obraca się w Z.* 48, *użyźnia sobą Z.* 93, *wraca do Z.* 122, 183a. Powszechna do dziś (nie tylko na wsi) jest praktyka rzucania Z. na trumnę w czasie pogrzebu; do niedawna znano też zwyczaj układania umierającego na Z., by pomóc mu wrócić do łona matki 220.

Zabieranie *garstki ziemi* przez emigrantów. Dla emigrantów chłopskich opuszczających kraj woreczek z ojczystą ziemią stanowił gwarancję więzi z ojcowizną. „Gdy chłop ... zabierał na emigrację do Ameryki garść świętej ziemi ojczystej, to ta garść nie była ziemią jego narodu, ale była ziemią jego ojców, a może także ziemią gromady wiejskiej, parafii pod wezwaniem św. Rocha lub zbiorowości regionalnej. To była jego ziemia ojczysta o jakichś niezastąpionych walorach ideowych ...” Ossowski 1984/39–40. „2 XI 1830 roku Chopin opuścił Warszawę ... Opowiadano i pisano, że na wyjeździe wręczono Chopinowi urnę z ziemią ojczystą, którą podobno miano mu włożyć do grobu.” Chomiński 1978/53. Praktyka zabierania z sobą garstki ziemi przy wyjeździe na stały pobyt za granicą jest znana do dziś Red.

♣ Praktyki magiczne.

W magii miłosnej Z. z roli ojca i matki miała być środkiem na pozyskanie wzajemności chłopca 55. Z. spod pięty lewej nogi miała sprawiać, że dziewczętom przyśni się przyszły mąż ZWAK 1887/201. Pierścionek obsypany Z. lub o Z. obtarty pozwalał pozbyć się konkurenta 223.

W magii ochronnej Z. zmieszana z drożdżami miała chronić przed złodziejami 56; posypywanie Z. miało też łagodzić agresywność pszczoł 224B. Napój z Z. z grobu upiora miał chronić przeciwko niemu K 7 Krak 298, a Z. z cmentarza noszona w woreczku na szyi – przed febrą K 15 Poz 157.

W magii leczniczej Z. z mogił dodana do wody w kąpieli ma uzdrawiać 156. Chorego zakopują do Z., okładają, owijają, pocierają Z. 188. Z. z kretowisk przenosi chorobę na krzyżowe drogi Kul Wiel 3/419. „Zamówiona” Z. była używana do leczenia owiec Baz Tatr 101. Wypita z wodą Z. ze świeżego grobu miała leczyć febrę K 31 Pok 172.

W magii powodzenia Z. z mrowiska posypywano zwierzęta prowadzone na jarmark 187, podob. 225. Z. z cmentarza albo z obcej pasieki sprowadzała pszczoły 224.

W magii czarnej czarownica pozyskiwała mleko od krów zbierając Z. z tropów bydłych 164a, szkodziła mleku zakopując w Z. zdechłe zwierzę 164b, podob. LSE 1962/140, Wisła 1887/138. Z. z mogił miała sprawiać, że owce zmarnieją 189. Rozsypanie Z. przed nowożeńcami sprowadzało śmierć, chorobę 190. Używając Z. spod węgla domu można było sprowadzić na kogoś ślepotę K 42 Maz 331, a Z. wziętą ze śladów człowieka – człowieka zgubić K 34 Chel 161. Z. gdzie się psy gryzą, mogła wywołać niezgodę K 31 Pok 139, Z. spod umarłego – uśmiercić ZWAK 1886/114.

Zakopanie człowieka w Z. po pas, po piersi było karą 132, pokutą 133. Noszenie Z. po śmierci miało być, wedle wierzeń, karą za przeorywanie miedzy 134.

Δ (a) Położona *nisko* 1a, pod niebem 192, 40b, tworzy z niebem opozycję góra : dół (wysoko : nisko) 1a, 63, 64, 91, 100, 124, 192a, 205–210, *ciągnie przez cały świat* 234c.

Wedle zapisanych w Krakowskim szczątków mitu kosmogonicznego stworzona przez Boga Z. miała znajdować się na dwu wielorybach 116a, na *wodzie* 145, 172, 203. Sporad. notowano starsze, przedkopernikańskie wyobrażenia, że Z. *stoi w centrum świata* 202, a słońce *chodzi koło ziemi* 175A, częściej jednak nowsze, że Z. *krąży wokół słońca* 168a, 175B, znana i powtarzana jest formuła o Koperniku, że *słonko zatrzymał, a poruszył ziemię* 50, 168b.

(b) Z. jako miejsce lokalizacji jest traktowana w ludowej tradycji dwojako, z odróżnieniem miejsca na ziemi i wewnątrz ziemi. Na Z. żyje człowiek, w Z. i pod Z. – diabły 126, istoty demoniczne, →podziemie.

Miejsce *na ziemi*, to miejsce życia i zamieszkiwania *ludzi żywych*: Człowiek za życia *chodzi po ziemi* 14, co w sfrasz. zwrocie *chodzić po ziemi* znaczy przenośnie 'być realistą'. *Niegodny chodzenia po ziemi* jest człowiek grzeszny 103. Z. *nosi* człowieka 25; w złorzeczeniach życzy się, by Z. *nie nosiła* 18, 87c, *nie przyjęła* 19, *wyrzuciła* 87b człowieka, w przysięgach przywołuje się tę sytuację na potwierdzenie prawdziwości słów 29A, 29B. Oderwanie się od Z., znalezienie się *między ziemią a niebem*, oznacza coś złego dla człowieka 21. Spanie na *gołej ziemi* to niewygoda i upokorzenie 82, 109, nieszczęście 112.

Miejsce *w ziemi, pod ziemią* – to miejsce *zmarłych* oraz istot *demonicznych*: diabła 126a, strzygonia 33, 126a, 158. W Z. są skarby, pieniądze 128, 129, 162. Śmiałek może dostać się do wnętrza Z. wypowiadając zaklęcie *Otwórz się ziemczko, nas biednych mamiczko* 128. Z. przechowuje ślady przeszłości 57. Wedle legendy w głębinach Z. *śpi* *chłopskie wojsko* 150.

Pochówek człowieka do Z., w Z. – po śmierci. Z. po śmierci przyjmuje człowieka do siebie 25, 38, 44, 45, 47, 83, 84. Zmarłych naturalną śmiercią chowa się w poświęconej Z., zmarli nienaturalną śmiercią (samobójcy, zamordowani) nie są warci takiego pochówku 163, podob. K 51 Sa–Kr 37, ZWAK 1891/210, K 20 Rad 242. Z. nie przyjmuje, wyrzuca z siebie grzeszników 107, 149. Duchy samobójców, potępionych i nagle zmarłych, *blądzą po ziemi* 157ab, Kul Wiel 3/191.

W zamówieniach do Z. wysyła się *choroby* 32.

● *Drogą z ziemi do nieba* (raju) przechodzą dusze zmarłych, dla których Z. jest „schodami do nieba” 193c, odchodzą z Z. *Drogą Mleczną*, zwaną też z tego względu *Drogą Dusz, Drogą Ptasią*, →Mleczna Droga. W baśniach i legendach (m.in. religijnych) człowiek przechodzi fizycznie z Z. do nieba i z powrotem 124, 142, 153, może „zostać uniesionym” 198A, lub wprowadzonym 108; w anegdocie żartuje się z dewotki chcącej dostać się żywcem do nieba 151, →niebo (droga do nieba).

Do piekła: w zabawie *kłaść się twarzą do Z.* znaczy 'odchodzić w stronę piekła' 220; do *podziemi* (= do piekła) z Z. dostają się grzesznicy w sposób nagły, na zasadzie kary: zob. *zapadanie się w Z.*, *pochłanianie przez Z.* Sposób przechodzenia z Z. do podziemi, →podziemie.

Z *nieba* na Z.: Jezus przychodzi do ludzi na Z. 62, 63, 69b, przez Maryję 243; aniołowie *zlatują* 64; Święci z nieba dostają się na Z. po promieniach słońca 210. Św. Andrzej zostaje za karę zesłany z nieba na Z. 143. Duchy zmarłych mogą *powracać na ziemię* 81, 197 199a. Poeta *chłopski* to, co widzi w niebie, chce *poezją przesać na ziemię* 242.

Z piekła: przechodzi na Z. diabeł 125A, 157, wraca zwycięski kapłan 125B.

Fizycznie na ziemię powraca człowiek, który stał się *strzygoniem* 33, Etnl 1989 Koz 86 i n.; wedle zamówień ma on chodzić *ziemią* lub *pod ziemią* 33.

∞ Z. trwa dłużej niż człowiek 8, trwa do czasu Sądu Ostatecznego 53, 191, 192a, 193a. Corocznie Z. odnawia się 214. Wedle poety początek i koniec Z. są nieznane 228.

≈ Świętość Z. stanowi podstawę jej wymiennego funkcjonowania z Bogiem (uzdrowiony ślepiec dziękuje Z. = Bogu za odzyskanie wzroku 140) i kościołem 2. Do Z. i nieba jako sił kosmicznych, sakralnych zwracają się nieszczęśliwi o przyjęcie ich 86Aa, 98, także – do wody 78C, 88, por. K 19 Kiel 198, i kamienia 78C, 86Aa, 88.

W potępieniach i przysięgach są przyzywane jako siły karzące: Z. i niebo 30, 104, Z. i słońce 86Ab, Z., ogień, woda, piekło, niebo 29Bb. W zaklęciach prosi się o pomoc słońce, księżyc, gwiazdy, Z., wodę, pokrzywy 26. W pieśni dziadowskiej (zaduszkowej) dusze grzeszników proszą o schronienie Z., cmentarz, kościół, lasy, ogień, wodę, obłok, piekło 107.

Z. traktowana wymiennie z matką w pieśni religijnej 99.

✠ Z. symbolizuje żywioł żeński 234 i macierzyński (płodność) 1, 10, 17, 18, 31, 45, 47, 122, 128, 159, 178, 212, 220, 234. Jest też symbolem całego świata, realnej rzeczywistości, wszystkiego, co konkretne, dotykalne, wymierne (por. cytowane we wstępie frazeologizmy), symbolem świętości 2, 18, 19, 25, 26, 46, 47, 49, 91, 179, 181B, 185, 214, 215, 217, 218, 236, 240, wiecznego trwania 8, bogactwa 4, 35, 167, magicznej siły 188, 221, 223, 224A, B. Z. symbolizuje także najwyższe wartości etyczne: prawdę 12, sprawiedliwość 29A, B, 30, 31, 78A–C, 79, 92, 103, 104, 107, 130, 141, 148, 149, 162, 181A; opiekuńczość 219, pokój i wieczny odpoczynek 45, 47, 83A–D, 84, 86A, B, 87, 98, 99, 107, 241. We wróżbach Z. oznacza rychłą śmierć Wes Śląsk 219, podob. Kul Wiel 3/180, wyciągnięcie przez pannę z wody rzecznej odrobiny Z. – męża rolnika Bart Lub 28. W senniku Z. (czarna Z.) przeważnie zapowiada coś niedobrego, oranie i kopanie Z. to śmierć w rodzinie, wypadek, rzadziej (jeśli to Z. urodzajna, równa) – coś dobrego Nieb Pol 226; trzęsienie Z. zapowiada odmianę zdrowia K 7 Krak 302.

● **Ziemia poświęcana.** Poświęcana jest Z. na cmentarzu, jako miejscu pochówku prawowiernych. Poświęcenie Z. sprawia, że pochowani w niej nie wracają do świata żywych Sim Wierz 282. *Wyświęcenie* Z. pozbawia ją siły demonicznej 160.

Samobójców i zmarłych śmiercią nienaturalną chowa się w Z. nie poświęcanej powsz., np. 163. Także ludzi uważanych po śmierci za *strzygi* i *upiory* chowano w Z. *niczyjej*, na odludziu, poza granicami wsi Dek Sier 295.

2. 'świat'

= Jako substancja, gleba, twardy grunt, po którym chodzi człowiek, Z. staje się dla niego podstawowym elementem świata, →światem; synonimami tak pojmowanej *ziemi* są: *kraj ziemski* 65, *świat ziemski* 114c, 193c, *ten świat* 166, 192a i – na zasadzie stosowania nazwy ogólniejszej – *świat* 116a, 127a, b, 157b, 172b, 175c, 177, 182, 201; w kolędach *niskości ziemskie* 63b, c, w tekstach religijnych *padół lez* 153a. Wyrażenie *na ziemi* znaczy 'na świecie' 90a.

↑ Z. jest nazywana *planetą* tylko w nowszych zapisach 169, 200.

↔ Z. jako *ten świat* kontrastuje z *tamtym światem* (zaświatami) na zasadzie doczesność : wieczność 192. Pojęcie *tamtęgo świata* obejmuje i niebo 124b, i piekło.

× W ludowym micie kosmogonicznym, będącym specyficzną repliką biblijnego przekazu o *stworzeniu Z.* jako →świata przez Boga 114, w akcie *pracy* 226a, Bóg tworzy Z. (= świat) nie z niczego (*creatio ex nihilo*), lecz posługując się odrobiną ziemi, kruszyną piasku, wydobytą z dna morskiego 116a; Z. *zasiana roślinie jak ciasto* 116a, por. też 118a. Sporad. zanotowano z Ziemi Dobrzyńskiej, że Z. „została stworzona z wielkiego jaja, które leżało na niebotycznym drzewie” 115, co jest śladem szeroko znanego mitu por. El Trak 397, Etnl 1989 Niew 65–66. Wedle chłopskiego poety Bóg powtórnie stworzy Z., gdy przestanie ona istnieć 226b.

⊗ **Kształt.** W naiwnym potocznym widzeniu obszar Z. to krąg zamknięty kłosem nieba 208, sklepieniem nieba 173, 205–207, mający swój brzeg i koniec 209; na krańcu Z. za lasami jest brama do nieba lub piekła 194. Środek Z. jest tu, gdzie jesteśmy 6, gdzie mieszkamy 177, a sama Z. jest nieruchomym środkiem całego widzialnego świata 202, zob. Bystroń 1934. W poezji chłopskiej jest *szeroka* 236c, *szeroka jak niebo* 235e. Z. jest *okrągła* 203 i *plaska* 203, *plaskata* 1a, podob. 170, 172a; *niska* 91. Z. *plywa po wodzie jak placek kulisty* 203 albo jak kapelusze 145; jest jak kępka trawy wśród morza 145; jest jak jabłko na osi 176b, kula 155, 168, 171, okrągła jak balon 113.

■ Zapisywano jeszcze niedawno przekonania zgodne z pierwotnymi wyobrażeniami, że Z. *nie obraca się*, że to słońce *chodzi koło ziemi* 175A, ale powszechny jest już pogląd naukowy, że to Z. *krąży wokół słońca* 175Ba, 168, jako kula, która *obraca się 155 na stemple* 175Bb.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – Ziemia jest matką – niebo ojcem.

a. *Matka nisko, ojciec wysoko, córka ślepa, syn szalony. (Ziemia, niebo, noc i wiatr).* ZWAK 1892/207, war.: Folf Zag nr 586; tamże war.: ... *matka seroka ...*, ... *plaskata matka*.

b. *Ojciec strzela, nie nabija, matka zjada, gęby nie ma. (Deszcz i ziemia).* Folf Zag nr 581.

c. *Jaki jest ojciec, żeby nie miał ojca, matka, żeby nie miała matki, dziadek, co nie może wnuków swoich porachować? (Bóg, Ziemia, Czas, który lat nie policzy).* Folf Zag nr 573.

d. *Który święty na swojej matce drzewo rąbał, a świętym został? (Adam – jego matką była ziemia).* Folf Zag nr 606.

e. *Łóżko trzeszczy, pani wrzeszczy, pan popycha, pani wzdycha. (Oracz i ziemia).* Folf Zag nr 1212.

2 – Ziemia jest święta.

Co to za święta, co świętą była, świętą będzie, a w niebie nigdy nie będzie? (Ziemia). Folf Zag nr 605; podob. o kościele Ciss Krak 338.

3 – Co jes nąstarse na świecie? (Ziemia). ZWAK 1886/152.

4 – Ziemia jest najtłustiejsza.

Co jes ną^uściejse na świecie? (Ziemia). ZWAK 1886/152, war.: Folf Zag nr 1007, nadto: Wisła 1891/568, ZWAK 1887/129, ZWAK 1881/207, Czap Mat 71; oraz zagadki inkorporowane do prozy: [bo wszystko zje i wyda.] K 14 Poz 309, [bo wyciąga się z niej tłustości, co życie utrzymują.] Stef WarmOp 50, [bo wszystkich żywi i utrzymuje.] Sim GŚląsk 29; ... *najdroższą ... bo ... żywi, karmi,*

napawa i bogaci. K 8 Krak 207; *najsilniejsza, wiosna – najładniejsza, jesień – najbogatsza*. Krz PBL nr 875.

5 – *Jaki móki najwięcy? (Ziemia)*. Cisz Krak 366.

6 – *Gdzie jest środek ziemi? (Tu! a kto nie wierzy, niech zmierzy)*. Folf Zag nr 1385, podob. Cisz Krak 250, TN Krasieczyn 1985.

7 – **Ziemia a niebo, ziemia a morze.**

a. *Po ziemi nie chodzi, nieba nie widzi, gwiazd nie liczy, księżycy nie zna. (Ryba)*. ZWAK 1882/14.

b. *Ni ziemia, ni morze, chodzić po tym człowiek nie może. (Błoto)*. Folf Zag nr 18.

PRZYSŁOWIA

8 – *Nas nie stanie, święta ziemia zostanie*. NKPP ziemia 24.

9 – a. *Święta ziemia wszystko utrzyma*. NKPP ziemia 37.

b. *Nie bij świętej ziemi, boby cie nie przyjena*. NKPP ziemia 25, war.: tamże.

10 – *Ziemia jest matką chwaściska, a macochą pszenice*. NKPP ziemia 40.

11 – a. *Zapisał ducha Bogu, ciało ziemi, a gospodarstwo rodzinie*. Wit Baj 317.

b. *Najdroższe dziecię, obca ziemia przysypie twoje kości*. K 53 Lit 442.

12 – *Prawda z ziemi wyrasta*. Wiśła 1899/152.

13 – *Nie do nieba, tylko do ziemi – polecę, gdy spadnę*. K 34 Chel 77.

14 – *Chto chodzi po zemy, muszy zdrzec na dół, a nie do górę*. NKPP ziemia 11.

15 – **Ziemia a morze/woda.**

a. *Ziemia i morze w wiecznym są spórze*. NKPP ziemia 39.

b. *Kiedy ziemia bogata, to woda uboga, a kiedy woda bogata, to ziemia uboga*. NKPP ziemia 10, por. NKPP ryba 9.

16 – *Kto garścią ziemię rzuca (nosi), góry się doczeka*. [Wytrwałość jest skuteczna.] NKPP ziemia 12; tamże war.: ... piasek ...; nadto: *Kto garstką ziemię nosi, góry nie doczeka*. Wit Baj 301.

17 – *Zemńa jak mac [matka], le ję trzeba bęłno [?] dac, tej ona rozi*. LL 1964/4–6/91.

ZŁORZECZENIA

18 – **Niech ziemia święta/matka nie nosi człowieka.**

Żeby cie święto ziemia nie nosiła. Gaj Rozw 288, war.: K 48 Ta–Rz 44; *Jak cię ziemia – matusia nosi!* ZWAK 1891/192.

19 – **Bodaj święta ziemia nie przyjęła / wyrzuciła winowajcę.**

a. *Bodaj cię święta ziemia nie przyjęła*. K 22 Łęcz 11, war.: Mosz Kul 2/515, Wiśła 1897/367; ... *wyrzuciła. Na wierzch ...* Czap Mat 69 [= za obrażenie ziemi przekleństwami].

b. *Żebyś ty w ziemi nie zgnił, jak umrzesz*. ZWAK 1891/192.

c. *Często naszą karczmę nawiedzał ... owczarz. Był i guślarzem. Zapiekał ludziom, ze nie daj, matko nasza, ziemi, znosić to dalej*. Wojew Opocz 91.

20 – *Azeby cię ciężka ziemia przygniotła*. K 22 Łęcz 11.

21 – **Choroba ma nosić/świagać/tłuc kimś od ziemi do nieba.**

Żeby cię ograszka niesła [= febra trzęsła] od ziemi do nieba i napowrót bez końca. K 16 Lub 26; ... *choroby świagały ...* K 9 Poz 50; ... *choroba tłukła ...* K 22 Łęcz 11.

ZAKŁĘCIA

22 – **Niech ktoś zapada się / idzie / przewala się / wrasta nogami w ziemię / przez ziemię / skrós ziemi.**

a. *Żebyś sie w ziemi zapod*. Gaj Rozw 288.

b. *Obyś wskrós przez ziemię poszedł*. K 53 Lit 444; war.: *Żebyś ty skrós ziemi przewaliła się*. ZWAK 1891/192.

c. *Bodaj ci nogi w ziemię wrosły*. K 22 Łęcz 11.

23 – **Bodaj miasta zapadły się w ziemię.**

A bodaj się przepadły takie miasta, gdzie nie można dostać chleba – tak zaraz miasta owe w ziemię zapadły. K 15 Poz 52.

24 – Ktoś wzywa na pomoc ziemię (i niebo), by go pochłonęła (przykryła).

Czi gestapowcy jich strasznie ... bili. Tak strasznie jich bili, że kieryśzi ś nich wołot: – Niebo, przykryj mie! Żymio, pochłóń mie! LL 1960/4–5/88.

25 – *Dziękuję Ci, święta ziemko, Co mnie nosisz i posiadasz, A po śmierci do siebie przyciskasz.* Kot Zn 126, war.: Mosz Kul 2/516.

26 – *Niech będzie słońce świeciło my wesolo, A niech księżyc mnie oświeca także. Gwiazdy niech my pomagajo, A ziemia święto niech mie nie tyro. Woda niech mie mijo, Pokrzywy niech mie mijajo.* Kot Zn 324.

FORMUŁY POWITALNE

27 – *Witaj księżycu, niebieski dziedzicu, w niebie korona, a na ziemi fortuna i szczęści!* K 15 Poz 5, war.: Kul Wiel 3/510; inne war.: →NÓW nr 8II.

28 – *Witaj księżycu nowy, żeby nas nie bolały ręce, nogi, brzuchy, głowy, tobie ziemia i fortuna, nom niebo i koruna, na wschodzie, na nowie, daj nom, Jezu zdrowie.* Etnl 1989 Bilg 112; inne war.: →NÓW nr 8I.

PRZYSIĘGI

29 A – *Niech ziemia zapadnie się pod kimś / pochłonie kogoś.*

Niech mnie ziemia pochłonie (pogrzebie). NKPP ziemia 28, tamże war.: ... *się pode mną zapadnie* [pogłos dawnej przysięgi na ziemię].

29 B – *Niech mnie ziemia/woda/niebo/piekło nie przyjmie po śmierci.*

a. [Bogaty pan nie chciał zwrócić beczki ze złotem, którą otrzymał omyłkowo zamiast wina. Przed sądem przysięgał:] *Jeżeli rzeczywiście zamiast wina odebrałem złoto, wtedy niechaj po śmierci dusza moja spoczynku nie znajdzie, a ziemia niech mnie do swego łona nie przyjmie.* [Złapał go paraliż.] K 45 Gór 537.

b. *Jeżeli nie mówię prawdy, niech mnie nie przyjmie po śmierci ani ogień, ani woda, ani ziemia, ani piekło, ani niebo.* K 45 Gór 555.

30 – *Ktoś wzywa na świadectwo niebo i ziemię.*

Ten padł mu do nóg i wzywał płacząc niebo i ziemię na świadectwo i rękojmią nieśmiertelnej wdzięczności. Spytany, kto był, zaczął odpowiedź od kłamstwa, mieniąc się być najszczęśliwym. Kap Baj 182.

31 – *Ktoś ślubuje na ziemi pod obrazą ziemi-matki.*

Na honor zbójceki, na głowe matki, na mleko, ftórek cyał, ślubujem na tej ziemice, ze bez spółników, co wej tu do niej zložono, nie rusem – pod obrazom ziemicki matki nosej. Baz Tatr 79.

ZAMÓWIENIA

32 – *Ból/tuszczka/paskudnik ma iść/przepaść (głęboko) do ziemi / na sto łokci w ziemię.*

a. *Idź bólu w ziemię głęboko, jak na niebie słońce wysoko.* LSE 1966/111.

b. *Jeśliś księżycowa [do tuszczki], idź do księżycu! Jeśliś chłopsko, idź do chłopa! Jeśliś młodzieńcowo, idź do młodzieńca! Jeśliś babsko, idź do baby! Jeśliś panięnsko, idź do panny! Jeśliś wiatrowo, idź do wiatru! Jeśliś ziemsko, idź do ziemi! Nie moją mocą – Pana Jezusa dopomocą i Matki Najświętszej dopomocą.* LL 1973/3/50, war.: Kot Zn 186.

c. *Paskudniku zimny, gorący, włazłeś memu bydłociu w nozdrza, a z nozdrzów do rogów, a z rogów do oców, a z oców, abys się przepadł na sto łokci w ziemię.* ZWAK 1879/52.

33 – *Strzygoń/upiór ma pozostać pod ziemią.*

Chodź ziemią, a nie strasz nikogo [do strzygonia?] Lud 1956/532, nadto K 7 Krak 65. Formuła była wypowiedziana w związku z praktyką chowania strzygonia twarzą do ziemi, by chodził pod ziemią Lud 1982/135, podob. K 21 Rad 148, Udż Krak 98, K 31 Pok 209, 211; by upiór wszedł w głąb ziemi K 21 Rad 149, K 48 Ta–Rz 270.

34 – *Wierzba bije, nie ja biję, bądź bogaty jak ziemia, a zdrowy jak woda.* Wisła 1900/775.

35 – [Wobec padaczki:] *Niech śpi jak święta ziemia.* K 24 Maz 116; tamże war.: *Boże jej strzeż; [O padaczce:] Złapał go przypadek, niech śpi ziemia święta.* K 21 Rad 168.

MODLITEWKI

36 – Ziemia tyra chorego na padaczkę.

[Święty Walenty] *Nie rzucaj moje ciało, Nie poniewieraj! Doś my tego było, Jeśli mie mama moja poniewierała, Po świecie na słońcu wytrzymała. A dzisiaj jeszcze ziemia będzie mie tak tyrała Straśnie!* Kot Zn 324.

37 – [Modlitwa księdza w trakcie święcenia zwierząt:] *Panie Boże, królu nieba i ziemi, ... zechciej twoją najłaskawszą litością i niebieskim błogostawieństwem pobłogosławić, ustrzec i zachować to bydło i trzody.* LL 1982/3/48.

TESTAMENT

38 – *Ponieważ postanowiono każdemu człowiekowi raz umierać, oddaję Panu Bogu Wszehmogącemu duszę, a Ziemi ciało, bo z ziemi powstało.* Święt Nadr 122.

PRZEMOWY WESELNE

39 – Bóg stworzył/postanowił niebo i ziemię i ozdobił je gwiazdami i kwiatami.

a. *Stworzył Bóg niebo, stworzył Bóg ziemię; przyozdobił różnemi dziełami, tak i wos państwo-młodzi z waszemi pieścionkami.* K 3 Kuj 280; war.: ... też człowieka na obraz i podobieństwo. Kur Opol 106, 114, war.: Krzyż Kuj 1/87.

b. *Postanowił On [Chrystus] firmament niebieski niebo i ziemię; niebo ozdobił gwiazdami, a ziemię kwiatkami.* K 10 Poz 306; war.: [Bóg] ozdobił niebo i ziemię słońcem i gwiazdami, i różnemi affektami. K 39 Pom 113.

40 – Ziemia i niebo są we władzy Boga / prawa boskiego / Matki Boskiej.

a. *Ale zdajcie się [młodzi] na wole tego, która jest ziemia i niebo jego.* Krzyż Kuj 1/88.

b. *Najwyższy Pan Bóg ... z tej Niebieskiej góry, ugruntował prawo na tym padole ziemi, a prawo nigdy nie złamane jest Sakrament święty.* K 9 Poz 231.

41 – *Jak Bóg obdarzył ziemię ziołami, Morza i rzeki rybami, tak człowieka siedmioma sakramentami.* LL 1964/4-6/130.

42 – Błogosławieństwo od Boga w niebie, od rodziców na ziemi.

Nie od kogo się błogosławieństwa spodziewać macie, tylko od Boga najwyższego Ojca i od Matki naszy wiekuiestój tam nã niebie, a zaś od rodziców, od ojca i matki swoji tu na ziemi. K 3 Kuj 280.

43 – *Jako Jezus Krystus mówił, ... małżeństwo Boże, które jest postanowiono od Ojca mojego i od apostoła Piotra świętego: co zwióziesz na ziemi, będzie zwiózane i w niebie, co rozwióziesz na ziemi, będzie rozwiózane i w niebie.* K 10 Poz 100; ... *co Bóg na ziemi związał i złączy, to ludzie grzeszni rozwiązać nie mogą i nie powinni, bo to ciężki grzech i kara boża.* K 16 Lub 181.

44 – *Przystąpcie na stopień ołtarza ... już was [nowożeńcy] nikt nie rozłączy, jeno Bóg wszechmogący i ta Staruchã (śmierć), co daje rydel i grację; cztery deski na trumnę; kupę ziemi na pierzynę.* K 10 Poz 286.

PRZEMOWY POGRZEBOWE

45 – Ciało człowieka jest oddawane matce ziemi.

[Podczas pogrzebu:] *Kiedy ze smutkiem i boleściom oddajemy twoje ciało matce ziemi wołomy przed tron nowyzszego gazdy nieba i ziemi Boze Ojce nas Nie zbacujze grzechów nasyk.* Pach Mow 15.

46 – Święta ziemia jest skropiona potem / zroszona łzami człowieka.

Świeta ziemia starego cmentarza skropiono potem Gąsienicy wtóry przed 400 rokami wyrąboł tu pierszom polane – Ziemia nasioknięto boleściom i cierpieniem praojców. Zroszono łzami wdów i sierot. Pach Mow 20, war.: K 10 Poz 220.

47 – Człowiek spoczywa po śmierci w (świętej matce) ziemi.

a. *Oddajemy ciało, świętej matce ziemi, pamięć nasa zachowo ucynki zmarłego ...* Pach Mow 12, podob. Pach Mow 15, 20.

b. *Staneny my na Pęksowym brzysku nad grobem i ciężko nie lekko oddajemy ciało ziemi, to takie juz nase przeznacenie. Cas końcy swoje dzieci.* Pach Mow 14.

48 – Człowiek powstał z ziemi i obraca się w ziemię.

Spodziewam się, że ... wyprowadzicie to ciało martwe z tego doczesnego żywota i kłopotów rozmaitych na ziemię, z której powstało i w którą się znowu obróci i w której oczekiwać będzie sądu ostatecznego, na którym nastąpi zapłata podług naszego życia doczesnego. Wit Baj 192.

49 – Podziękowanie świętej ziemi, słońcu, wodzie – w imieniu zmarłego.

Ja się odzywam w jego [zmarłego] miejscu ... Dziękuję ci ziemi święta, któraś go nosiła; dziękuję ci słońce święte, któreś go ogrzewało; dziękuję ci woda święta, któraś mu ducha w pragnieniu wskrzeszała. K 10 Poz 220.

TOAST

50 – [Do Kopernika] Ty, co słońko zatrzymôles, Zemi ruszëc rozkôzôles, żyj nóm! LL 1959/1-2/36.

PRZEPOWIEDNIE

51 – Jak dëszcz w święty Marek [24.III, 25.IV], – to ziemia będzie jak skwarek. ZWAK 1885/25, nadto: ZWAK 1882/167, 169; war.: *jeżeli ... to posucha będzie na ziemię.* ZWAK 1885/25.

52 – Ziemia twarda/skrzepta – zima harda/ciepła.

a. Gdy na [dzień] św. Bernarda [20.VIII] ziemia twarda, zima będzie harda. ZWAK 1882/175; war.: *... będzie i zima twarda.* Kul Wiel 3/523.

b. W wszystkie świętych ziemia skrzepta, całą zimę wróży ciepła; a jeśli słotno, – będzie o drzewo markotno. K 24 Maz 194, nadto: ZWAK 1882/179.

PROROCTWA

53 – Niezadługo nastąpi Sąd Ostateczny, bo już wypełniają się lata, które Pan Bóg żywotowi wyznaczył ziemi. K 48 Ta-Rz 278.

54 – Ziemia zatrząsie się / zapadnie się przy końcu świata.

a. [Proroctwo św. Jana Kapistrana:] Znaki na niebie widziane będą przez trzy dni, na niektórych miejscach zapadnienie ziemi będzie. MAAE 1908/124.

b. [Wybuch bomby atomowej spowoduje, że] Zostaną zalane niektóre wyspy, inne wystąpią z dna morskiego. Z Oceanu Atlantyckiego wyłoni się nowy ląd i wyspy. Trzęsienie ziemi i lądów pod wodą wywoływać będą podobne skutki, jak wybuchy wulkanów. ... Wstrząsy skorupy ziemskiej, zmiany dna oceanów, wyrzeży, a nawet zmiany kierunku rzek. Mapy muszą być drukowane od nowa. Bałkany będą miały lokalne trzęsienia ziemi, zaburzenia atmosferyczne, huragany, śnieżyce, ale nie będą całkowicie zniszczone ... Nadchodzące wypadki zmienią oblicze ziemi. LL 1980/1-3/90.

INSTRUKCJE MAGICZNE**55 – Ziemia z roli ojca i matki – środek na wzajemność chłopca.**

Weźmiesz dwojaczki, kupione w Stanisławowy odpust. Wsypiesz po krztynie ziemi z ról ojcowych i matczyńskich. Dodasz garść grochowego bartłogu z postanienia parobka, którego byś chciała. Po kolei dodawaj: sierści z czarnej kozy, strużyn z bułanego konia. Wojew Opocz 100.

56 – Ziemia z drożdżami ochroną przed złodziejami.

Wywierć na pięcie śladu [stopy złodzieja] dziurę świderkiem, a wlej w nią drożdzy i zasyp ziemią, ... chodzić nie będzie, gdyż mu nogi spuchną; albo weźmij ziemi z pięty, zmieszaj ją z drożdżami a przyklep na piecu, gdzie palisz, „onego” (jego) tak będzie noga palić i nie będzie kradł. MAAE 1908/47.

WIERSZ NAGROBNY

57 – Ślady dni, które przeszły, kryje w głąb serdeczna ziemia. LL 1976/2/9.

KOLEĐY I DIALOGI BOŻONARODZENIOWE**58 – Syn Boży stworzył ziemię i niebo.**

Stoi nam tu lipeczka, lipeczka zielona, A pod tą to lipeczką wodeczka zdrojowa. A w tej-ci to wodeczce Maryja się myła. Jak-ci się umyła, Syna porodziła, leluja. Już godzina minęła, jak'em się narodził, leluja. Jest tu ziemia i niebo, ja'm to wszystko stworzył, leluja. K 26 Maz 57.

59 – Jezus się rodzi – ziemia skacze/grzmi/cieszy/wita Zbawiciela.

a. *Niebo zaś całe jasne stało, wielkim płomieniem znać dawało, ... a skały, świat i ziemia [skakały]. Tak były wskrós przeniknione, do melody skłoniłone niezwykłej. Ze tylko ra-ra, ra-ra, ra-ra samych słów niemiarą.* K 23 Kal 64.

b. *Zagrzmiała, runęła – w Betlejem ziemia, nie było, nie było – Józefa w domu.* K 26 Maz 59, war.: Biel Kasz nr 18, nadto: Kot Zn 371.

c. *[Mówi pasterz:] Nie miałem-ci takiej chwili, jaka się tej nocy stała, z czego radość ziemia brała. Panna Syna cudownego porodziła Niebieskiego.* K 23 Kal 60.

d. *Witaj niebo Stworzyciela, Witaj ziemi Zbawiciela, dziś nam w nocnej dobie na pociechę położony w żłobie, na pociechę człeczniej osobie.* K 35 Przem 24.

60 – Ziemia/świat weseli się z przyjścia Boga.

a. *Anieli śpiewają, pokłon ogłaszają, na ziemi wesele, że Bóg żyje w ciele.* K 23 Kal 62, war.: Biel Kasz nr 74.

b. *Już się ono spełniło, co pod figurą było, wesoło na ziemi gdy Boga widzimy. Krzyknij, świecicie, z wielkiej radości.* K 46 Ka-S 4, war.: K 23 Kal 58.

c. *Ziemia się treomfuje, obłoki się rozchodzą, gdzie się Jezus Chrystus narodził.* K 49 Sa-Kr 135.

61 – Ziemia, niebo, morze nie może ogarnąć Jezusa.

Choć pałac ubogi, ale klejnot drogi; niebo, ziemia i morze ogarnąć go [Jezusa] nie może. K 23 Kal 55.

62 – Jezus jako zbawiciel przychodzi na ziemię / jest gościem na ziemi / nawiedza ludzką ziemię / z nieba schodzi na ziemię.

a. *A gdy usłyszeli anielskie pienie, że się narodziło ludzkie zbawienie, krzyknął jeden na drugiego: Pójdźmy oglądać nowego gościa na ziemi.* K 49 Sa-Kr 170, war.: TN Niemirówek 1979, TN Kłocówka 1979, TN Nowa Wieś 1978, TN Nasutów 1979.

b. *Aniele w niebie wdzięcznie śpiewają, dobro nowine nam ogłaszają: Bóg nawiedził ludzko ziemię, narodził się w Betlejemie Jezus maleńki.* Bart Lub 177, war.: TN Róża 1979, Płat Krak 617.

c. *Nie było miejsca dla Ciebie w Betlejem w żadnej gospodzie ... Nie było miejsca choć zszedł jako zbawiciel na ziemię.* TN Majdan Wielki 1979.

d. *A po cóż przyszedł [Jezus] na ziemię? – Maryja. Żeby zbawił ludzkie plemię – lilija.* Kot Rzesz 518.

e. *Pasterze wstawajcie, do szopy biegajcie, leży tam Bóg w żłobie, w dziecięcej osobie. Przyszedł tu na ziemię, złożył się na sianie.* Bart Lub 152.

f. *Bóg się w ciele rodzi, na ziemię przychodzi.* TN Majdan Wielki 1979.

63 – Jezus zstępuje z wysokiego nieba na ziemię / na ten świat / na niskości ziemskie.

a. *Z nieba wysokiego Bóg zstąpił na ziemię, ażeby do nieba wywiódł ludzkie plemię.* TN Kłocówka 1979, war.: TN Ulów 1979, TN Niemirówek 1979.

b. *Wiwat, wiwat Boskiej istności, gdy zstępuje z niebios w niskości.* K 46 Ka-Si 4, war.: K 23 Kal 57.

c. *Witaj Panie! – cóż się stanie, że rozkoszy niebieskie opuścicieś – a zstąpisz na te niskości ziemskie?* K 24 Maz 97.

64 – Aniołowie zlatują z nieba na ziemię.

Na Judzkich dolinach paszą pasztuszkowie, alic o północy z nagła Aniołowie na ziemię zlatują, chwałę wysławiają Niebieskiemu królowi. K 27 Maz 116, podob. Biel Kasz nr 21, war.: tamże.

65 – W raju Adam miał dobrze, na ziemi w ziemskim kraju źle.

Wędrując Adam z raju, gdy stanął w ziemskim kraju, ... W raju miał dość wszystkiego, na ziemi nic własnego. Bart Lub 137, war.: TN Róża 1979.

66 – Trzej Królowie poświęcają ziemię.

My Trzej Królowie tak gramy, my szczęścia, zdrowia wienszujemy. Wienszujemy długie lata, my przychodzimy hen z daleka. Przechodzimy drogę skały, kamienie, my poświęcamy wciąż ziemię. TN Potoczek 1979, war.: Bart Lub 356.

67 – Jezus/Bóg panem/królem nieba i ziemi.

- a. *Bo Król i Monarcha, Pan nieba i ziemie, tak bardzo ukochał nędzne ludzkie plemię.* K 24 Maz 101.
- b. *Leży we złobie w pieluszki powity, Pan nieba, ziemi, na gołym sianie w stajni pospolity.* TN Nasutów 1979.
- c. *Małe dziatki, zbierajcie kwiatki dla Pana tego, co niebo i ziemia jego.* Bart Lub 54.
- d. *Któż ci jest przyczyną, mój Jezu kochany, od kogoś na ten świat w tę nędzę przystany? Tyś Pan nieba, czego-ć trzeba tu na ziemi, między temi bydłętami.* K 22 Łęcz 23.
- e. [Trzej Królowie do Heroda:] *Witamy cię, ... abys nam oznajmił o nowo narodzonej dziecinie, która by miała moc i władze nad naszo ziemio panować, a po śmierci w niebie królować.* Bart Lub 248.

68 – Herod chce być panem ziemi / na ziemi.

- a. [Herod:] *Pozostań więc na niebie, królu niebios, bracie mój. ... I będziem dwaj nad nimi o ludzkich sądzić losach: ja – jeden pan na ziemi, ty – drugi pan w niebiosach.* Bart Lub 305, podob. Bart Lub 248.
- b. [Herod:] *Jestem królem i panem, wszystko mi chodruje [holduje]. Ziemia i świat cały w mocy mej panuje.* LL 1960/2-3/100.

69 – Młody król rodzi się na ziemi i przynosi pokój ludziom.

- a. [Marszałek do Heroda:] *O jakimś królu misiji zwiastujo, który królestwo niebieskie obiecuje i na ziemi niby ma zapanować pokój, a na całym świecie zapanuje spokój.* Bart Lub 282.
- b. *Na ziemi narodzi sie młody król i wtenczas zniknie ludzki ból. Dla ludzi da pokój, a na świecie zapanuje spokój.* Bart Lub 284.

70 – Ziemia, świat i niebo oglądają królewicza niebieskiego / zatrząsą się, gdy Herod okaże swoją moc.

- a. [Aniol:] *Pomiędzy dziatkami zabito twojego syna. Ale nie pokonasz królewicza niebieskiego, którego ogląda ziemia, świat i niebo.* LSE 1965/197.
- b. *Ach biada, biada mnie Herodowi, Utrapijonemu wielce królowi, Żem ja takiemu czasu popadł kłopotowi. Ale jak dosiędę konia arabskiego, To się zatrząsie ziemia, świat i niebo.* LSE 1965/196.

71 – [Herod do śmierci:] Widze, jakaś okrutna! Od twego okrucieństwa cała ziemia smutna. Bart Lub 277.**72 – Herod chce, żeby ziemia się rozstąpiła i pożarła go.**

- [Herod:] *Ach! Jakiesz mie przez sen strachi napadali, niejako by mi śmierci dodawali ... Na ziemia! Rozstąp sie, pozryj mie samego, oddaje ci sie za niewolnika twego.* LL 1960/2-3/102.

73 – [Żyd czyta Herodowi „Biblię”.] Z na początku świata na ziemi nie było żadnego kwiatu. Za króla Bqbhka, była ziemia tonka. ... a za króla Heroda – będzie tylko jak woda i woda. Bart Lub 283.**74 – Złoto – owoc ziemi – darem dla Maryi; ziemia czci Maryję.**

- [Mędrzec do Maryi:] *Złoto prawdziwe, przyjmij prosim o to, owoce ziemi, najprzedniejsze złoto, ziemia ci pieśni śle z mym blaskiem słońca i do nóg twoich pada jaśniejąca.* Bart Lub 303.

PIEŚNI WIELKOPOSTNE I WIELKANOCNE**75 – Ziemia wzrusza się / trzęsie się / drży, gdy Jezus umiera.**

- a. *Chrystus życie zakończył, już się w grobie z śmiercią złączył, płaczcie nieba mieszkańcy! Wzrusz się ziemio, krusz twe skały, pokryj ciemnością świat cały, płaczcie ziemi wygnańcy.* K 20 Rad 102.
- b. *Z męki Pańskiej i Anieli płaczu z zalem powód mieli. Skały trzasły, ziemia drżała, zastłona się święta rwała.* K 22 Łęcz 30.
- c. *Słończe świecić przestało, Niebo zapłakało, Ziemnia sie trzęsie barzo, Skały rozpada[ją], Gdy Pan Jezus umierał.* Her Kal 2/157.

76 – Ziemia trzęsie się, gdy Jezus zmartwychwstaje.

- Zwycięzca śmierci, piekła i szatana, wychodzi z grobu dnia trzeciego z rana ... Ziemia się trzęsie, straż się grobu miesza, Aniol zstępuje, niewiasty pociesza ...* K 28 Maz 83.

77 – Jezus stworzył niebo i ziemię.

a. *A z tej różyci [Świętej Panienci] ptásek wynika. A to nie ptásek, jéno syn Boży, ... cały świat stworzył. Niebo i ziemię, – niebo i ziemię, a na tej ziemi każde stworzenie.* K 19 Kiel 184; war.: ... postanowił ... ZWAK 1885/18, inne war.: Biel Kasz nr 78.

b. *Ma umrzeć Stwórca ziemi, nieba, czegoż nam spodziewać się trzeba.* K 22 Łęcz 26.

PIEŚNI WESELNE

78 A – Nieszczęśliwa mężatka pragnie, by się pod nią otworzyła ziemia.

Kiedys ty wiedziała, żeś uboga była, po cóżeś chodziła za mojego syna? O matko, o matko, twój syn wojewodzie; dać mu cztery torby, pójdzie dziady wodzić. Boję się go ino, jak woda kamienia, żeby mi się lepiej ziemia otworzyła. K 12 Poz 75, war.: Biel Kasz nr 426, nadto: Krzyż Kuj 1/130 [także jako pieśń rodzinna].

78 B – Dziewczyna życzy rywalce, by się pod nią ziemia rozstąpiła/przepadła się.

Niech biją piöruny, biją bez üstankü, w te co będzie stojać przy mojim kochanku. Ta chćóra go będzie scérze całowała, ziemio rozstap-ze się, gdzie będzie ś nim stała. K 12 Poz 72, war.: Gaj Rozw 81; *Ziemio, przepadnij się ...* Pieś Śl 1/428.

78 C – Uwiedziona dziewczyna prosi ziemię, by się pod nią rozstąpiła.

E chćóź to ciebie – moja Marysiu, oj chćóź na to niewoli? Było sobie brać – po półdzbanuszką, oj i chodzić po woli. ... Rozstap się ziemio – rozejdź się wodo, pęknij i ty kamieniu, a nie zadawaj – serdeńku (miléj) żalu, nie zadaj i mnie samemu. K 16 Lub 263.

79 – Ziemia zapada się, słońce ćmi się, kiedy dziewczyna traci dziewictwo.

A kiedy da dziewczynie, da wianek odbierali, oj świece jój swiećili, da w organy jej grali. A kiedy da dziewczyna, da wianeczka płakała, oj słonecko się ćmiło, da ziemia zapadała. K 18 Kiel 98, podob. Biel Kasz nr 44.

80 – Odtrącony kochanek czernieje jak ziemia.

Wyszła Kasiénka z kościoła, kiedy ślub wzięła, a Jasieńko patrzy za nią, szcerniał jak ziemia. Jeden trzyma za rączkę, drugi za drugą, trzeci stoi u podwoji: ona nie moją! K 16 Lub 265, podob. Biel Kasz nr 309, nadto: TN Jacnia 1966 [także jako pieśń miłosna].

81 – Zmarli rodzice chcą wrócić z deszczem / z promykiem światła na ziemię – na wesele córki.

Marysina maténka przed miłym Bogiem stoi, miłego Boga prosi: O spuść-że mnie Boże tym drobnym deszczem na ziemię, niech-że ja zobaczę swojej córki wesele. O spuść-że mnie Boże tym światła promykiem, ... K 16 Lub 240, war.: K 26 Maz 181, K 16 Lub 168, TN Gorajec-Zastawie 1970, ... tatulo ... Chod Śp 139, war.: K 16 Lub 221.

82 – Spać na gołej ziemi – niewygodą i upokorzeniem.

Bodajże cie, moj najmilszy, (do domu) wzięli, ustałeś mi pościółeczkę na gołej ziemi. K 40 MazP 145.

PIEŚNI POGRZEBOWE

83 A – Ciało człowieka stworzone z ziemi w ziemię się obraca.

Pogrzebmy to ciało w grobie, niechaj tu spoczywa sobie, O, Jezu, albowiem z ziemi stworzone w ziemi będzie obrócone, – o Jezu! TN Rachanie 1978, war.: TN Wólka Kątna 1979, TN Samokłęski 1977.

83 B – Ziemia-matka żywi i trawi człowieka.

Powracasz w ziemię, co matką twą była, teraz cię strawi, niedawno żywiła. TN Gielczew 1977, war.: TN Zawieprzycze 1978, TN Rachanie 1978, TN Lubcze 1978, TN Zawieprzycze 1977, TN Ludwin 1988, TN Samokłęski 1977 [z wiersza F. Karpińskiego „Przy grzebaniu umarłych”].

83 C – Ciało człowieka zgnije w ziemi.

W ziemi, w ziemi – nie gdzie indzie, tam mój pierwszy nocleg będzie, skoro z rana przed kościołem przywita się dusza z ciałem... Ciało, ciało w ziemi zgnije, na duszę się wszystko zwinie. K 23 Kal 123, war.: K 10 Poz 78.

83 D – Ciało człowieka w ziemi – dusza w niebie.

a. *Schowają mnie przy kościele, Będą płakać przyjaciele. Ciało w ziemi przy kościele, Dusza będzie wiecznie w niebie.* Rog Śląsk 235.

b. Teraz się "od was wybieram, krótki mój żywot zabieram, ciało w ziemi odpoczywa, dusza wiernie w niebie śpiewa. TN Aleksandrów 1978.

84 A – Zmarły zabiera tylko cztery łokcie ziemi.

Ja od was odchodzę, nie biorę nic z sobą, tylko cztery deski pokryte żalobą. Cztery łokcie ziemi, siedmi łokci sata, tém cała zapłata mizernego świata. K 44 Gór 184, war.: Biel Kasz nr 70.

84 B – Jedna garstka ziemi rzucana przez przyjaciół na zmarłego kończy cierpienia, niedolę na świecie, otwiera wieczne królestwo lub potępienie.

Jedno garstko ziemi gdy przykryty będę, to po tych mozolach spoczynku nabędę. Jedna garstka ziemi niech mi będzie święta, bo przez nią zgryzota z mego życia wzięta. TN Aleksandrów 1978, war.: Etnl 1998 Lub 331.

85 – Na ziemi płacz, w niebie chwała.

Płacz na ziemi, bo tam w niebie, nie ma bólu, nie ma łez, tam Pan Jezus weźmie ciebie, tam gdzie wieczna chwała brzmi. TN Nedeżów 1977.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

86 A – Nieszczęśliwie zakochani (chłopak/dziewczyzna) proszą ziemię, by się a. rozstała/otworzyła pod nimi; b. nie przyjęła do siebie / nie nosiła / pojadła.

a. Na ciebie, Jasińku, bande narzekala. Nie narzekaj na mnie, tylko sama na się, ja tobie powiedział: nie ożeniwa się. A tyś mnie się jena (jęła) jak woda kamienia, niech-ze się rozstała ta pod nami ziemia. Rozstap się kamieniu na mojem sumieniu, rozstap się na dwoje, pocies serce moje. K 26 Maz 255, war.: K 12 Poz 166, K 40 MazP 290, Krzyż Kuj 1/241, TN Dąbrówka 1967, K 6 Krak 485, LL 1964/1-2/62, ZWAK 1878/66, Ol Podl 36; ... Ziemia rozstała, niebo rozstworzyło ... TN Podzamcze 1979; ... Ziemię ... otwórz się, Kamieniu, rozstap się! Rog Śląsk 152, war.: Pieś Śl 1/514, 534; ... Otwórz się kamieniu ... K 12 Poz 167.

b. Ziemia nie przyjęła. Pieś Śl 2/712; Żeby ciebie, Janku, nie nosiła ziemia. ... Słonko nie świeciło. TN Białobrzegi 1988, war.: TN Poniatowa 1987, nadto: Biel Kasz nr 294, podob. Pieś Śl 2/195; ... pojadła ... K 12 Poz 143.

86 B – Dziewczyzna nie chcąc starego męża prosi ziemię, by się rozstała pod nią.

Z tamtej strony jeziora stoi lipka zielona. Na tej lipieńce – na tej zielonej trzy ptaskowie śpiewają ... a trzeci mówi: smętna nie wesola, ... Jak ja mam wesola być, za starego kaza iść. Oj rozstap ze się ty syrowa ziemię, nizeli na świecie żyć. K 28 Maz 278, podob. Biel Kasz nr 313.

87 – Porzucona/uwiedziona dziewczyna życzy ukochanemu, by się pod nią ziemia rwała / wyrzuciła go / nie nosiła / sobie życzy, by się pod nią otworzyła.

a. Jak będziesz z nią ślub brał, by się ziemia rwała, żebyś "o tem durniu wiedział, że cię kochała. TN Ludwin 1988.

b. Jak staniesz między pannami, niechaj ci każda zasmuci, Jak będziesz między grobami, niechaj ci ziemia wyrzuci. TN Szyszki 1978.

c. Bodej ci, wojoczku, kula trzasła, Że w moim wioneczku iskra zgasła; By ci ziemia nie nosiła, Kiedyś swój wioneczek już straciła! Pieś Śl 2/675.

d. Teraz chodzisz, wygwizdujesz z moim wianeczkiem, a ja płaczę, lamentuję nad dziecięcym. Żeby mi się święta ziemia dzisiaj otworzyła, żeby więcej moja mama na mnie nie warła. Ale mi się święta ziemia nie chce otworzyć, chce mnie moja mamulinka z głodu umorzyć. Plat Krak 470.

88 – Dziewczyzna nieszczęśliwa przeprosiła ziemię (wodę, kamień), nie może przeprosić kochanka.

Przeprosiłam kamień, przeprosiłam wodę, a ciebie Jasińku, przeprosić nie mogę. Przeprosiłam kamień, przeproszę i ziemię; a ciebie nie mogę, cóżeś za stworzenie. K 10 Poz 194.

89 – Ziemia wydaje rozmaite zioła, a dziewczyna nie ma pary.

Sama ja jedyna jak ślicna leluja. Zielona (ta) wiosna rozweseli ludzkie, a ziemia wydaje rozmaite zioła. Rozmaite zioła, rozmaite dary; sama ja jedyna, co ja nie mam pary. K 40 MazP 259.

90 – Na ziemi źle, w niebie lepiej – ale z dziewczyną niebo/raj i na ziemi, bez niej źle i w niebie.

a. *Źle ludziom na ziemi, lepiej będzie w niebie, mnie i tam źle będzie, Zosieńko, bez ciebie.* Płat Krak 159, war.: Sad Podh 150.

b. *Buziaka użyczy [dziewczyna], przytuli do siebie, a tobie się zdaje, żeś jest w siódmym niebie. Żeś jest w siódmym niebie, między aniołami, a tyś jest na ziemi z ładnymi pannami.* Płat Krak 147; war.: ... między bydłętami. TN Dobre 1977.

c. *Nie zawsze bogactwo daje raj na ziemi, ale gdy z miłości dwoje się ożeni.* Płat Krak 132.

91 – Człowiek między niebem a niską/świętą ziemią.

Wydom jo sie, wydom, za cztery niedziele, będę mieć muzykę, z nieba miłośnika na tę niską ziemię. Stoin Żyw 233; war.: *Na zielony kierchowieczek, Do tej świętej ziemi.* Rog Śląsk 235, Lom Śląsk 162.

BALLADY

92 – Ziemia drży/trzęsie się/drekocze/rozstępuje, gdy dzieciobójczyni/mężobójczyni wstępuje do kościoła.

[Jezus do dzieciobójczyni:] *Idź do kościoła, spowiadaj się. Do kościoła wstępowała, siedem sążni ziemia (drzała). Ołtarze sie odwróciły, same dzwony zadzwoniły. Wszyscy święci przemówili: idź z kościoła, ty przekłeta. K 40 MazP 383, war.: Biel Kasz nr 87, nadto: Kot Zn 154 i nast.; ... az sie prochem rozsypała. I ziemnia się drzyć przestała, bo una grzechu nie mniała. K 27 Maz 367; A gdy do kościoła weszła, to sie pod nio ziemia trzęsła ... TN Wola Chomejowa 1988; [Mężobójczyni] Tak się bardzo spowiadała, że aż ziemia drękotąła. K 48 Ta-Rz 165; Dziewka próg przestępuje, ziemia się pod nią rozstępuje. K 22 Łęcz 161; A ta dziewczka bardzo zbladła, az na ziemię krzyzem padła. K 19 Kiel 187.*

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

93 – Kości żołnierza użyźnią ziemi szmat.

Gdy nie wrócę, niechaj wiosną Rolę moją sieje brat, Kości moje mchem porosną I użyźnią ziemi szmat. Świr Pieś 355.

PIEŚNI MARYJNE I RELIGIJNE

94 – Matka Boska jest panią/królową nieba i ziemi.

a. *Różańcowa pani nieba i ziemi, pozdrawiamy cię głosy naszymi.* TN Wólka Kątna 1980, war.: TN Kraśnik Fabryczny 1982.

b. *Witamy Cię Matko Boża w obrazie objawina. O Królowo nieba, ziemi, bądź od nas pozdrowiona.* TN Kraśnik Fabryczny 1982.

c. *Salve Regina, zawitaj Królowa, władnąca niebem i co ziemia chowa.* K 23 Kal 240.

d. *Ach jak smutne jest rozstanie odchodząc z miejsca tego, [kościola] o Królowa nieba, ziemi, od obrazu Twojego.* K 23 Kal 235.

e. *Królowa Pani nieba i ziemi, zachowaj od złej przygody, nie chciej-że wzgardzić prośbami memi, ochraniaj od bięd, niezgody.* K 23 Kal 246.

f. *Czystsza nad słońce oczyszczenia czeka, idąc w poczet z grzesznemi. Lubo jest matką Boga i Człowieka, panią nieba i ziemi.* K 28 Maz 350.

95 – Człowiek synem ziemi.

Królowo nasza, wśród cherubinów usłysz głos ziemi synów, co się do tronu twojego wzbija, módl się za nami, zdrowaś Maryja. K 41 Maz 516.

96 – Ziemia kłania się Bogu.

[Na Boże Ciało] *Niebo, ziemia, świat i morze, i co tylko w was być może, jak najgłębiej upadajcie pokłon Panu z nami dajcie.* K 28 Maz 90.

97 – Pragnącej ziemi Bóg daje/spuszcza deszcz/pogodę na ziemię.

a. *W Twojej ręce wszechmogącej szczęścia mego losy, który spuszczasz dla pragnącej ziemi deszcz i rosy.* K 50 Sa-Kr 366.

b. *Królu Boże Abrahama w tobie moc i dobroć sama, spojrzij nam na ludzkie plemie, daj nam deszczu na ziemie.* TN Krasieczyn 1985, war.: tamże. ... daj nam pogodę na ziemie.

98 – Bodaj się pod sierotą rozstąpiła ziemia, otworzyło niebo.

Oj sierota ja była cięższa kamienia, kamienia, a bodaj się pod sierotą, da i ziemia rozstąpiła. Oj ziemia rozstąpiła, da i niebo rozstąpiło, a bodaj to sieroctwo da na świecie nie było. K 25 Maz 223, war.: K 28 Maz 275, Święt Nadr 219, Sad Pieś 158, TN Sulów 1978, ZWAK 1891/83, ZWAK 1880/220.

99 – Sierota prosi ziemię o wzięcie jej.

Popud gajim ziliniutkim rwała dziwka lien drobiutkiej, ... i z ziemi si rozmawiała. A ty zimi syrowiutka, a moja mamó rodzoniutka. Wziela żeś mi ojca, matki, weźże ji mie po ostatku. TN Łubcze 1983, podob. K 26 Maz 69.

100 – Między niebem a ziemią.

Boże mój, Boże mój, ka sie jo podzioc morą, do nieba wysoko, do ziemie głęboko. Stoin Żyw 391.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

101 – Bóg daje przykazania – ziemia się trzęsie.

Gdy przykazania ludzie dostali, Ziemia się trzęsta, skały pękały; Lud przez Mojżesza do Boga woła ... Nyr Kar 163.

102 – Bóg królem nieba i ziemi.

Boże, ach Boże, królu nieba, ziemi, Racz się zmiłować nad sługami twemi, A zachowaj nas od klęski potopu. Nyr Kar 347.

103 – Człowiek grzeszny uważa, że jest niegodny chodzenia po ziemi / noszenia przez ziemię.

a. *A toć ja [kował] nie godzien po ziemi chodzenia, że ja nie nocował boskiego stworzenia. Żebym się położył z dziećmi pod progiem, Przenajświętsza Panna w łóżku z Panem Bogiem.* K 12 Poz 310.

b. *Wstydzę się, Panie, oczu mych podnosić; O, nie śmiem zgola głosu k'Tobie wznosić. Bo cóż, niegodna, że ją ziemia nosi, Jeszcze Cię prosi?* Nyr Kar 46.

104 – Ziemia i niebo znakami potępienia dzieciobójstwa.

O matko, matko, jakieś serce miała, Żeś króm litości dziatki swe rzezała? ...- Czyś zapomniała, kto twym Stworzycielem? Zadrzyj i ziemio przy uczynku takim! Rwijcie się nieba, byście byli znakiem! Nyr Kar 76.

105 – Ziemia przestała rodzić, bo lud grzeszy.

Polska Korono, co słyhać o tobie, drogie klejnoty utraciłaś sobie. Ziemia nie rodzi, jak przedtém rodziła; czy jój zakazano, czy się wyplenila? Ni jój zakazano, ni się wyplenila, jak jój Bóg przykazał, ziemia uczyniła. Oj przedtém stary lud brzydził sie czartami, a teraz młody lud liczy tysiącami. K 25 Maz 161, war.: Biel Kasz nr 79, nadto: TN Noworąbłów 1988, TN Nedeżów 1978, Biel Kasz nr 79.

106 – Ziemia nieszczęsna/przeklęta/święta, która nosiła grzesznika.

A powstańże, ciało moje, które z grobu idzies, jakieś sobie zasłużyło, tak narzekać będziesz. A będzie-ta, będzie, przed Bogiem zgrzytanie, na ojca na matkę będzie narzekanie: Nieszczęsna ta matka, która mię zrodziła, nieszczęsna ta ziemia, która mię nosiła. Nieszczęsne te lata, które ja używał (świata), tera-ci ja będę w piekle odpoczywał. K 19 Kiel 148, war.: Biel Kasz nr 24, 25, 81, nadto: K 46 Ka-Si 329, K 50 Sa-Kr 342, Kot Zn 275; ... święta ziemia ... K 30 Pok 285; ... przeklęta ziemia ... Nyr Kar 57.

107 – Dusze grzeszników proszą ziemię/... o przyjęcie/przykrycie; ziemia odmawia.

Wstały dusze, zapłakały, i na ziemię zawołały: – Ziemio, ziemio, przyjmij ty nas, bo Pan Jezus nie wie o nas. – [Ziemia odpowiada:] A wy-śta się nie słuchały, w wszelkim grzechu-śta ostały. [To samo dotyczy cmentarza, kościoła, lasów, ognia, wody, obłoku, piekła. Przyjmuje tylko piekło.] K 22 Łęcz 164, podob. Biel Kasz nr 35.

108 – Panna przechodzi z ziemi do rajy i wraca z powrotem.

W ziemi węgierskiej się stało, w mieście Narein się dziejało. ... Pójdź z tej ziemi ... Pójdź do mego ojca ogroda, obacz co tam za wygodą. Wprowadził ją w raj wdzięczności, dał jej owocu słodkości. Ujrzała drzewo żyjące, w poszrodku rajy stojące, rzeki wokół niej płynące,

wszystkie święte weselące. ... *Rzekł młodzieniec: Już przyszedł czas, muszę odprowadzić wzad zaś. Panna bardzo smętna była, tedyć tu na ziemi była.* K 40 MazP 572, 573, war.: tamże 388, Her Kal 2/171.

KOLYSANKI

109 – Spanie na gołej ziemi (nie na poduszce) – niewygodą.

Uśnijże mi, uśnij, choć na gołej ziemi, bo ci cyganecki poduszczyk wziemi. Płat Krak 484, war.: Kot Las 189, TN Sosnowa Wola 1988, TN Wiryki 1978; por. przyśpiewki nr 112.

PIEŚNI ŻARTOBLIWE

110 – Umarłego trzeba pochować a. plecami do ziemi, fujarą/kuroskiem/gandziarą/... do nieba [też na odwrót]; b. warkoczekiem do ziemi, oczkami do nieba.

bf a. *Umar Maciek, umar, pochować go trzeba, plecami do ziemi, fujarą do nieba.* K 22 Łęcz 136; war.: ... *gandziarą ... kuroskiem do nieba ...* K 50 Sa-Kr 319; ... *brzuszykiem do nieba.* K 46 Ka-Si 302; ... *buziulką do nieba ...* K 46 Ka-Si 302; ... *buziulką do ziemi, zadulem do nieba ...* K 28 Maz 285.

b. *A jak ci ja umrę, pochować mnie trzeba: Warkockem do ziemi, oczkami do nieba.* Święt Nadr 285.

PRZYŚPIEWKI

111 – Wesolo na ziemi i w niebie – weselej z dziewczyną / u mamy.

Wesolo na ziemi, wesolo na niebie, Lecz mnie najweselej, kochanko, u ciebie. Lom Śląsk 386; war.: ... *z dziewczką przy niedzieli.* Sob Lubus 49; ... *u my mamy w siyni.* LL 1964/1-2/65, K 6 Krak 489.

112 – Spanie na gołej ziemi – nieszczęście.

Cy dlatego szczęścia ni mam ze na goły ziemi sypiam? Posciele se słomy dziedbło, bedzie mi się szczęście wiedło. K 41 Maz 507; por. kolysanki nr 109.

113 – Ziemia wielka, okrągła, jak balon lekka.

Drogami całego świata, błdziłam tyle lat i nie wiedziałam, że ta ziemia wielka, okrągła, jak balon lekka jest. TN Kolonia Gałęzów 1978.

MITY KOSMOGONICZNE I BAJKI AJTIOLOGICZNE

114 – Bóg stworzył ziemię / świat ziemski.

a. *Pan Bóg stworzył ogień, wodę i ziemię ... to wszystko Pan Bóg stworzył ...* TN Krasieczyn 1985.

b. *Jak Pan Bóg stworzył ziemię i powiedział: Zrobimy światłość. Pierwsza światłość była największa, było słonko. Druga światłość była mniejsza, był księżyc. A trzecia światłość, powiedział Bóg, gwiazdy.* Czap Mat 96.

c. [Bóg światła po stworzeniu ziemi powiedział:] *Ziemi, świecie ziemski, ty będziesz dla duchów schodami do nieba, oświecę cię światłem, ogrzeję słońcem, abysz rodziła i żywiła co urodzisz – lecz cokolwiek urodzisz do ciebie powrócić musi.* K 7 Krak 4.

115 – Ziemia stworzona z jaja.

Ziemia została stworzona z wielkiego jaja, które leżało na niebotycznym drzewie. ZWAK 1878/125.

116 – Bóg/Jezus posługując się ziemią / pęczynką ziemi / garścią prochu / garścią ziemi / piaskiem stwarza: a. ziemię, która rośnie jak ciasto; b. słowika; c. skowronka; d. ryby; e. jagody; f. muchy.

a. *Bóg światła ... rzekł do wezbranej wody: ... ja na tobie ufunduję ziemię. Woda opadnij: ziemio powstań z nicości". ... Bóg światła wziął dwa wieloryby, złożył je na krzyż i na nie rzucił kruszynę jakby ziarno piasku, z którego na ich grzbietach rosła, coraz w górę wzrastała ziemia, taka Europa miękka gdyby ciasto, biała gdyby kręda.* K 7 Krak 4; ... *Jak Bóg ziemię rozsiwał, to wysłał Lucypęra, żyby przyniosł z morza ziemię. ... No i Bóg rozsiwał te ziemię, a on wyciąga z siebie, z lewej ręki, i mówi: Ja jeszcze, Panie, w drugiej mam rękę! A Pan Bóg powiedział: Zda ji to sie ludziom. I z tego powstały góry i kamienie.* Etnl 1989 Bilg 98, war.: Wisła 1902/329, Grzeg Spisz 65, zob. Krz PBL nr 2450, Tom Kos 157; →woda nr 194A.

b. *Pan Jezusik ... wziął ziemi, ulepił słowika, sygnął go na murawkę, mówiąc: Ptaszku, na murawkę, zbieraj sobie trawkę.* ZWAK 1883/113, zob. Krz PBL nr 2443.

c. [Adam wyszedł z raju i kopał ziemię. Jezus go zapytał:] *Jadamie, co ci się tu powodzi? Żle panie, nie mam nikogo nad sobą! Pan Jezus podniósł pięczynkę ziemi, sygnął nią do góry, a z tej pięczynki zrobił się ptaszek szary.* ZWAK 1883/115, zob. Krz PBL nr 2507.

d. [Jezus szedł z św. Piotrem nad Wisłą. Powiedział:] *Trza ludziom popozostawiać pamiątkę po sobie. Schylił się do ziemi, wziął garść prochu i sygnął nim na Wisłę i ... z tego prochu siła powstała przeróżnych ryb.* ZWAK 1883/115; zob. Krz PBL nr 2624.

e. *Biedna wdowa idzie przez las z dziećmi domagającymi się chleba, prosi Boga o pomoc, tajemniczy staruszek rzuca w powietrze garść ziemi, z której powstają jagody.* Krz PBL nr 2644.

f. [Leniuch pokazuje Panu Jezusowi kierunek drogi nogą.] *Wziął [Jezus] garść ziemi ji rzucił na niego. Wtenczas sie pojawili bardzo dużo much.* TN Tyszowce 1985.

117 – Z ziemi ukradzionej na polecenie diabła przez kaczkę podczas stwarzania świata powstały góry.

Kiedy Pan Bóg stwarzał ziemię, czart kazał kaczkę ukraść trochę ziemi. Kaczkę uciekającą z ziemią pochwycił jastrząb i zaczął ją dusić; wtedy kaczka krzyknęła, a z ziemi, która wypadła jej z nosa (dzioba) powstały góry. ZWAK 1878/125, nadto: K 42 Maz 362, zob. Krz PBL nr 2450.

118 – Człowiek jest ulepiony / pochodzi z ziemi.

a. *Bóg światła, Ojciec niebieski na prośbę sług swoich, wziął kruszynę ziemi Rajskiej i gdy ta mu w rękach rosła, miękczala, ulepił z niej pierwszego człowieka [Adama].* K 7 Krak 4; zob. Krz PBL nr 2460, 2462.

b. [Pustelnik spotkał kobietę] *I ta niewiasta ... patrzyła na niego, a "un móziut: „Co tak patrzysz na mnie?” A "una odpoziadała: „Ja moge na ciebie patrzeć, bo ja pochodze z ciebie, a ti pochodzisz z ziemni, to patrz w ziemnie”.* Kon WIM 168.

c. *Ksiundz mówi na kazaniu: Że Pan Bóg stworzył Adama, ulepił go z gliny, z błota, i postawił koło płota, żeby obsech.* Etnl 1989 Bilg 149.

d. *A później już jak [Pan Bóg] stworzył to wszystko [ziemię, słońce, gwiazdy, miesiąc i żywe stworzenia], i zaczął myśleć sobie, że trzeba stworzyć i człowieka. Człowieka. Ji zrobił jego, tego człowieka, ulepił jego z gliny. Z ziemi.* Czap Mat 54.

119 – Bóg utworzył z ziemi plemię Mazurów.

Mazurzy ... prawią, że sam Bóg utworzył ich plemię wprost ze czterech wielkich żywiołów: powietrza, ognia, wody i ziemi. K 27 Maz 383.

120 A – Ziemia (pierwotnie przezroczysta, biała) poczerniała/poczerwieniła od krwi Abła/żołnierzy.

a. *Jak ten Kajn zamecuł swego brata Jabła w polu i do ziemie go schował, ... to ziemia od ty krwi poczerniała i do dzisiak taka wygląda.* MAAE 1897/156; zob. Krz PBL nr 2454.

b. *Ziemia ... poczerniała, gdy mieszkali na niej Wieloludy.* K 15 Poz 6; podob. [Poczerwieniła od krwi żołnierzy straconych z rozkazu Napoleona.] Hajd Nie 260, podob. LL 1962/4-6/58, ZWAK 1879/135.

121 – Ziemia przy stworzeniu czysta jak kryształ.

Dopieroż św. Michał zatrąbi na sąd ostateczny, ogłaszając zwycięstwo, krzyż się jasny ukaże na niebie, ziemia znów zostanie czystą jak kryształ, taka jak była przy stworzeniu. K 7 Krak 27.

122 – Ziemia rodzi ludzi, żywi i pożera.

a. *Nasza Matka-ziemia ma także swoją legendę. Kiedyś, smuciła się ona nad tém, że ludzie tyle korzyści ciągną z jej płodów, a ona nie ma się czém pożywić, tylko im wszystko musi oddawać. Zaczęła więc prosić P. Jezusa, że skoro każdy się trudni przemysłem, aby i jej wolno było zysk jakiś mieć dla siebie. A Pan Jezus powiedział jej tak: „Ty będziesz ludzi rodziła i będziesz ich pożerała: co sama urodzisz, to sama zjesz, bo to twoje”. Odtąd ludzie stali się jej własnością i dlatego każdy z nas musi po śmierci do ziemi się wrócić i w niej być pochowanym.* K 19 Kiel 198; podob. [Ziemia zjada umarłych.] K 43 Śl 109.

b. [Bóg powiedział do ziemi:] *Oświecę cię światłem, ogrzeję słońcem, abys rodziła i żywiła co urodzisz – lecz cokolwiek urodzisz do ciebie powrócić musi.* K 7 Krak 4, zob. Krz PBL nr 2455A.

123 – Ziemia skarży się Bogu, że dźwiga za dużo ludzi na sobie.

[Dziewięć lat przesiedziała śmierć u pewnego Łotysza.] *aż dopiero ziemia zaczęła się skarżyć P. Bogu, że jej strasznie ciężko dźwigać tyle ludzi na sobie, gdyż przez te 9 lat ludzie wciąż się rodzili i przybywali, nie umarł zaś ani jeden. Wtedy P. Bóg kazał śmierć z tabakierą wypuścić.* ZWAK 1891/257.

BAŚNIE

124 A – Człowiek przechodzi z ziemi do nieba / schodzi z nieba na ziemię.

a. *Był to raz na ziemi jeden bardzo bidny człowiek ... [Raz prosił Boga, żeby został jego kumem. Bóg zaprosił go do nieba.] I potem mu Pam Bóg powiedział: „Może już znowu tera pójdziesz na ziemię”, ... a jak on zaszed na ziemię ... tak zaczon płakać, i smucić się ... i wtedy znowu go Pam Bóg miłosierny wzion do Nieba już na wieki.* K 34 Chel 88.

b. *Przyszed du nieba, ale Pan Bóg poszed na spacer ... Tak sie patrzy na ziemię, myśli: „Jak do nieba to ja tu jeszcze i późni przyjde!” Myśli: „Trza pójść z powrotem na tantyn świat, na ziemnie!”* Etnl 1989 Bilg 149.

c. *Pielgrzym ... dostaje się do nieba, wypędzony stamtąd wraca na ziemię, by pożegnać się z rodziną i umrzeć.* Krz PBL nr 470A, podob. w anegdotach nr 153.

124 B – Ziemia cieszy się, kiedy pozbywa się złego człowieka.

I pani jeżeli będziesz tak kapryśną i niedobrą, jak byłaś dotąd, to ziemia będzie się cieszyła, gdy się ciebie pozbędzie, a niebo przyjąc ciebie nie zechce; a gdy się poprawisz, z największym weselem powitamy cię w niebie. ZWAK 1888/37.

125 A – Diabeł przechodzi z piekła na ziemię / chodzi po ziemi.

a. [Diabeł ukradł wdowie kromkę chleba.] *Tak ten najstarszy w piekle zarą go wypędził z piekła i: biegał na ziemię i będziesz pracował téj kobiécie na chlib.* K 14 Poz 231, podob. K 8 Krak 169.

b. *Lucyfer wysłał diabła na ziemię, żeby mu znalazł duszę. Diabeł chodził, chodził i nic nie znalazł. Gdy przyszedł do piekła, to Lucyfer kazał go innym diabłom smażyć w smole ...* LL 1964/3/45.

c. [Diabeł powiedział do Janka.] – *Masz tu te trzy piece do palenia, rób tak, żeby ciepło było – i poszedł. Diabeł tylko raz do roku był w piekle, resztę na ziemi.* Sim Gad 191.

125 B – Kapłan powraca z piekła na ziemię.

[Kapłan walczy w piekle o zapis swej duszy.] *Wśród walki z przemocą piekieł, pokruszyło się i niszczało Madejowe łożo, i duchowny zwycięzca, ze spokojem w duszy powracał na ziemię.* K 8 Krak 124.

126 – Ludzie żyją na ziemi – diabły w piekle pod ziemią.

a. *My ludzie mieszkamy na wierzchu ziemi, a wy djabli skwarzycie się w piekle pod ziemią.* Gli Baj 3/218.

b. *Ale chyba najwięcej to sie dawał Twardowski we znaki diabłom. Bo to gadał zawse: póki joni zacno mnie meⁿcyć w piekle, to jo umeⁿce jech tu, na ziemi.* LL 1960/2-3/83.

c. [Diabeł chciał porwać dzieci do piekła.] *Ucieszył się diabeł, że ma dzieci, ale ich uradzić nie mógł wziąć, tylko zostawił ich na ziemi, ... bo byli chrzczone.* K 42 Maz 429.

127 – Ziemia to świat.

[Trzej mężczyźni uwolnili trzy panny pilnowane przez diabła w jamie.] *Wyszli wszyscy na wierzch, na ziemię, te piniędze, co się po tym diable pozostałi, zabrali z sobą na świat.* K 51 Sa-Kr 141; zob. Krz PBL nr 301.

128 – Ziemią kryjąca skarby otwiera się po wypowiedzeniu formuły: Otwórz się ziemicko, nás biednyk mamicko.

a. [Biedny chłop zobaczył w lesie zbójców.] *Ci chłopci wracają sie troskę dalej, a najstarsy powiada: „Otwórz się ziemicko, nás biednyk mamicko, i zaraz sie kawál ziemi „otworzył ... wešli do dziury podziemnej ... Po małej kwilce wysli ... a najstarsy tak gada: kládúj sie ziemicko, nás biednyk mamicko ... [Chłop też wypowiedział te słowa, ziemia mu*

się otworzyła, wszedł, nabrał pieniędzy.] ZWAK 1883/51; [W głębi ziemi jest dużo skarbów ukrytych.] Udz Krak 93, podob. LL 1960/4–5/29, Wisła 1901/336, K 10 Poz 15, Kul Wiel 3/514, K 27 Maz 26, K 18 Kiel 1, K 20 Rad 26, Wisła 1905/169, ZWAK 1880/5, ZWAK 1887/31; [Skarby w ziemi można widzieć dzięki kwiatowi paproci.] K 15 Poz 64, K 46 Ka-S 465, K 42 Maz 360, K 34 Chel 260, K 7 Krak 123, ZWAK 1883/118; [Skarbów pilnują w ziemi nieczyste siły, złe duchy, diabeł.] K 15 Poz 54, K 28 Maz 324, K 42 Maz 360, ZWAK 1879/97.

b. Dużo takich skrzyń, kotłów, garnicy z pieniędzmi zawiera w swem łonie ziemia. K 7 Krak 61, podob. K 27 Maz 47, K 17 Lub 152, K 34 Chel 259, Wisła 1887/144, Lud 1956/551, ZWAK 1887/217, ZWAK 1889/161, ZWAK 1891/245.

c. W łonie tej ziemi ukryte drogie skarby; ... dziś dają nam miedź, żelazo, węgiel, marmur, a wkrótce może i solą obdarzą. K 18 Kiel 1, podob. Udz Krak 93, zob. Krz PBL nr 676.

129 – Ziemia drży pod uderzeniem jak żywa.

[Chciwiec zaprzedał duszę, by zyskać skarb.] ... skoro pierwszy raz rydłem silnie kopnął, ziemia, jakby pierś żyjąca zadrżała, i pod nią głucho i przeciągle jęknęło. Gli Baj 2/202.

130 – Ziemia na słowa rozstąpi się, ziemio/ziemińko rozstępuje się i pochłania dziewczynę, którą brat chce pojąć za żonę.

a. Rozstąpi się, ziemio! Brat siostrę za żonę bierze, to wielki grzech. Gdy już gotowa do ślubu stała, ziemia się rozstąpiła i piękna królewna zapadła się. Wój Klech 170; war.: [Dziewczyna uciekając przed molestującym ją bratem wypowiada cztery razy słowa: *Rozstump sie ziemyńko, rozstump sie serdyńko, bo brat siostrę bierze i zapada się w ziemię.*] JP 1965/33–36, →podziemie nr 31; podob. [Kuma i kumę za kazirodztwo zalewają wody z ziemi.] K 33 Chel 351, zob. Krz PBL nr 317.

b. [Żona zdradziła męża.] *Wstrząsnęły się mury świątyni, ... buchnęły zewsząd ognie, i w jednej chwili pochłonęła ziemia występłą niewiastę.* K 23 Kal 205; podob. [mężczyznę za zabicie konia w kopalni] Lig Śląsk 97; [macochę za zabicie pasierba] Gli Baj 2/242; [czarownicę za zabieranie pokarmu z piersi] K 48 Ta-Rz 311.

131 – Deszcz ognisty może zniszczyć ziemię.

Gdybyście mnie ochrztili jako świecę, byłby na ziemię spadek deszcz ognisty i pożogą całą ziemię zniszczył. [O dziecku, które przy chrzcie przemieniało się w różne postacie.] Wojew Opcz 72, zob. Krz PBL nr 2466.

132 – Zakopanie w ziemi – karą.

a. [Teściowa] *pod matkę ich kazała podrzucić psięta i napisała do syna, że ona urodziła takie psy, ... przyjechał i zobaczył te psięta, tak kazał te swoją żonę za to zakopać od nóg aż po pas w ziemi.* K 51 Sa-Kr 161, zob. Krz PBL nr 450, 706, 707.

b. [Siostra zgładza brata.] *Za karę zbrodniarka zostaje zakopana po piersi w ziemi.* Krz PBL nr 315.

133 – Brat zakopuje siostrę w ziemi – na pokutę.

[Siostra wydała brata zbójnikom, którzy mieli go zabić. Brata uratowała wilczyca i lwica. Wtedy brat] *zawiązał ją [siostrę] do drzewa, zakopał do połowy do ziemi i pado jej tak: – Tóż siostrzyczko, mosz rok czasu na pokuta, jak za rok przyda, to cie wyzwola.* [Siostrę pożarły zwierzęta.] Sim Gad 219.

134 – Noszenie ziemi po śmierci – karą za przeorywanie miedzy.

[Parobek pod ziemią] *potyká chłopą [ukaranego za przeorywanie miedzy], có niós ziemie na sobie. I prosi go tén chłop, zeby wzión choć róz w gárz te ziemie i rzuciól, bo mu bardzo ciężko.* ZWAK 1881/218.

135 – Człowiek całuje ziemię na pożegnanie domu, wilk – za pokutę.

a. [Pożegnanie z rodzinnym domem i grobem rodziców.] *Wyplakawszy się do woli, trzykroć ziemię ucałował, i dalej w świat powędrował.* Gli Baj 3/114.

b. [Lew, wilk i osioł rozmawiają o pokucie. Lew do wilka:]... *coś podczas głodu porwał, to nie jest grzechem ... Na potem przecię, gdy zołqdek już napasiesz darmo owiec nie bij, zaniechaj i gęsi, a teraz za pokutę pocałuj ziemię.* Kap Baj 112.

136 – Plucie trzy razy na ziemię znakiem zgody.

[Wiedźma chce przerobić Janosika na zbójnika.] *Zrobiła zakłyncia, spluła trzy razy na ziem, znacy na te ugode ...* [Tak samo dwie siostry.] *Trzy razy spluły na ziem, ze sie godzą.* Kom Tatr 28.

137 – Z ciała człowieka/zwierzęcia zakopanego w ziemi wyrasta drzewo / odradza się człowiek.

a. [Teściowa chciała uśmiercić swoje wnuki.] ... *wzięła ... te dzieci i zakopała w ziemi.* [Z zakopanych chłopców wyrosły dwie topole.] K 51 Sa-Kr 161, podob. K 51 Sa-Kr 196, K 43 Śl 117.

b. [Chłopak] poślubia dziewczynę, która pomogła mu przy metamorfozach, zakopując części zabitego zwierzęcia w ziemi. Krz PBL nr 568.

138 – Dotknięcie ziemi w niebezpieczeństwie powoduje przemianę i chroni bohatera.

a. [Królewicz Niespodzianek wędruje na spotkanie z Kościejem – królem świata podziemnego. Widzi z brzegu, że] ... *gąski naigrawszy się po morzu przyplływają do brzegu, jedenaście z nich do koszułek przybiega, każda o ziemię się uderza, staje się piękną dziewczyną...* [Są to córki Kościeja]. Gli Baj 1/126, podob. K 14 Poz 38, K 43 Śl 95.

b. *Czē wilk bēl ju lē pôrę kroków za nimē, jeleń rozkôze Dobroszowi rzęcēc zó sę szczotkę. Ledwō szczotka dotkła zemiē, zaczął ... wērastac wielgi ē gęsti las, a w nim ogromné drzēwięta.* LL 1975/4–5/84; podob. [na ziemi: wrona w pierścień] K 15 Poz 229; [z pierścionka trzy ziarnka grochu] K 3 Kuj 138; [z jajka woda, z grzebienia ciernie] Cisz Krak 76; [ze szpilki wilk] Hajd Nie 48–49; [z wilka królewicz] Gli Baj 1/29; [z ucznia zając, z zająca jaskółka] Gli Baj 1/221; [z czarownika lew] Gli Baj 3/173.

LEGENDY I PODANIA

139 – Bóg zatopi ziemię wodą.

To tēz Bóg światła, Stworzyciel nieba ziemie, posłał do Mojego anioła swego. Rzekł anioł Mojemu ... Z woli albowiem bożej przyjdzie woda, zatopi ziemię, ażeby na późniēj dobremu została. K 7 Krak 10, podob. K 42 Maz 192.

140 – Człowiek całuje świętą ziemię dziękując za odzyskanie wzroku.

[Książę Wiśniowiecki kazał nad jeziorem Duś wystawić trzy krzyże, a na środkowym zawiesić obraz Matki Boskiej Boruńskiej. Tu jego ociemniały żołnierz odzyskał wzrok.] *Padł więc na kolana przed krzyżami i oddawszy im cześć, całował ziemię świętą i ze łzami radości dziękował Bogu i Matce Jego Najświętszej.* K 28 Maz 336.

141 – Ziemia trzęsie się słysząc przekleństwa.

[Chłop szukał skarbu ukrytego przez zbójników w Cisowej Skale. Jego żona stukła się na wystającym z ziemi krzyżyku z wieży kościelnej, z zapadłej wioski] ... *i zaklena. I sićko przepadło. Naraz strzęsto ziemię tak, jakby się świat szel zawalić. Krzyzik się zapad.* Jaz Spis 360; zob. Krz PBL 8010.

142 – Salomon przechodzi z ziemi do nieba.

[Salomon] ... *chciał z ziemi dostać się do Nieba...* [Nieskutecznie.] ... *potom, już żył długo na ziemi, – trza umirać! ... i umar, i poszet do Nieba i został świętym.* K 34 Chel 83, 84.

143 – Święty Andrzej – wysłany (za karę) z nieba na ziemię.

Nie potrzebno tobie było rzondzić się na swój zumys ... pójdziesz za to, służyć na ziemie, do najbidniejszych ludzi ... [Św. Andrzej litując się nad sierotami nie zabrał duszy wdowy. Został za to ukarany.] K 34 Chel 85.

144 – Kara wobec ludzi: potop zalewa całą ziemię.

[Rozgniewał się Bóg na plemię olbrzymów i zasał na nich karę.] *Dwugłowy car poradził, żeby spuścić na ludzi taki potop, któryby zdołał zalać całą ziemię, ... deszcz lunął i wody potopu zatopiły całą ziemię, oprócz wysokiej mogiły, na którą się był schronił Car dwugłowy.* ZWAK 1879/63.

145 – Ziemia pływa po wodzie jak kapelusz / kępka trawy.

[Król wyleciał z orłami, by sprawdzić jak wysokie jest niebo. Anioł go ostrzegł:] ... *nie patrz do góry bo oślepniesz, i tylko na dół kieruj twój wzrok, w ten punkcik czarny co jak*

kapelusze pływają po wodzie, tam jest ziemia i twoje mieszkanie. K 8 Krak 104, war.: [Łokietek wyleciał ... Bóg go ostrzegł: ... ziemia – kępka trawy wśród morza.] Hajd Nie 131.

146 – Ziemię łączy z niebem: a. krzyż; b. wieża.

a. *W oddali złociło się jezioro miejscowości Wrzesińsk. Tam na horyzoncie ... nasz parafialny kościółek dźwigał krzyż w niebiosa, którego ramiona rozchodzą się wszcz, by Ziemię objąć całą, a trzon pionowy wzbija się w górę, by z niebem nas łączyć, gdzie żywie nasza nadzieja.* LL 1978/1/59.

b. [Na pamiątkę wygranych bitew wojsko budowało wieżę.] *Atoli wieża co dzień zapadała w ziemię. Trwało to cały rok. Wodzowie ... gdy zagrali na lutniach i pieśni zanucili, wnet wieża z ziemi słupem potężnym ku niebiosom dźwigać się poczęła, a na jej szczycie błyszczało siedem hełmów wodzów niby siedem miesięcy, aż w końcu błysnęły z niebios stropu siedmioma gwiazdami.* Hajd Nie 39.

147 – Ziemia z pobojuwisk to skarb drogocenny.

[W czasie wojen szwedzkich] *Chłop obok mieszczucha, mieszczuch obok szlachcica z nabożeństwem nieśli drogocenny skarb – ziemię z krwawych pobojuwisk podmiejskich.* Wojew Opocz 82.

148 A – Kara boska: kościół/klasztór/wieś/młyn/zamek/dwór/miasto... zapada się w/pod ziemię / ziemia pochłania napastników i powstaje jezioro.

a. *Jednej niedziele, ki sie ludzie do kościoła zgręmadzili a ksiądz na kázanicę wysed, jaby słowa ^uo Bogu recytować, pokázala sie nágle kára boská, bo cały dóm bozy z wsyćkiemi ludźmi i księdzem wpád do ziemie.* [Kara za niemoralność księdza i jego parafian. Na miejscu kościołów często pojawia się woda.] ZWAK 1883/57, podob. Stef WarmOp 74, Dek Sier 68, LSE 1970/86, K 21 Rad 142, MAAE 1908/124, Kot Podg 56; [Matka zakłęła kościół, gdy córka utonęła przeprawiając się w jego kierunku.] K 53 Lit 10.

b. [Na Śląsku mówią] o zapadnięciu się ziemi w wielu miejscach, zatopieniu przez wodę itp. Tu leży właśnie źródło licznych podań o zapadłych i zatopionych grodach i zamkach, kościołach i klasztorach, wsiach i miastach. Najczęściej lud dopatruje się w tym kary Bożej za winy i zbrodnie ich właścicieli i mieszkańców. LL 1958/2-3/10; podob. [uderzenie gromu i pogrążenie w ziemi z woli Boga] Kul Wiel 3/521; [kościół z cmentarzem pochłonięty, pochód weselny] Wisła 1903/562, 565; [kościół zapadł się] K 10 Poz 140, [dwór] K 27 Maz 25; [zamek, gdyż słowo-zakłęcie w czyn się zmieniło] K 28 Maz 324; [miasto] Bar ŚrodP 415, Nitsch Tek 57; [karczma z ludźmi] K 5 Krak 48; [cerkiew lub domy] K 33 Chel 353; [kościół i cmentarz] K 48 Ta-Rz 88; [zamek, osady, grody, cerkiew] K 29 Pok 11, 14; 199.

c. Ludność z Wartemborka i okolicy ... zwiedzała miejsce zakłętego klasztoru. Gdy przykładano ucho do ziemi, słyszano ... niesamowite szmery. ... Rozkopano górę i ziemię wrzucono do pobliskiego jeziora. ... w nocy z soboty na niedzielę ziemia sama wróciła na pierwotne miejsce. ... Ludność stwierdziła, że moc ludzka nie jest w stanie wybawić zakonnic z zakłętego klasztoru. Stef WarmOp 60, podob. LL 1962/4-6/85, ZWAK 1885/64.

d. [Za brak uszanowania Ciała i Krwi Pańskiej] *karczma zapadła się w ziemię, a na tem miejscu dól pełen wody powstał.* K 15 Poz 52, zob. Krz PBL nr 7071; podob. [za pijaństwo] Wojew Opocz 77; [za złamanie obietnicy] Jaz Spis 366.

e. Mieszkańcy tej wsi żyli rozpustnie, ... zajmowali się rozbójnictwem. Pan Bóg ukarał ludność. Pewnego dnia wieś pochłonięła ziemia. Na jej miejscu ukazało się jezioro. Stef WarmOp 79, podob. Jaz Spis 359.

f. [Krzyżacy napadli na zakonnicę, te poprosiły Boga o pomoc.] *Nagle zatrzęsła się polanka, gdzie się znajdowały, i ziemia pochłonięła napastników, a na tym miejscu powstało jezioro.* Hajd Nie 159.

g. [Za współpracę z Krzyżakami] *ziemia się nagle rozstąpiła, wytrysty cudowne wody i zalały na wieki księcia, z całym jego słuźalczym dworem.* K 53 Lit 417.

h. W Wielką niedzielę po południu – szedł ksiądz z najśw. sakramentem do chorego koło karczmy, a w tój [bezbożnik bluźnił Bogu] ... powstało trzęsienie ziemi, wskutek którego się całe miasto [Kozi Targ w Dolinie Nowotarskiej] zapadło wraz z mieszkańcami i całym ich dobytkiem. ZWAK 1883/70.

i. *Młyn, ze to jus był diabelski, zapadł się w ziemię z wielkim trzaskiem.* LL 1962/1–2/61. [Motyw zapadania się pod ziemię zob. też w haśle podziemie nr 20A, B, 21, 31.]

148 B – W ziemię zapada się zły człowiek/miasto/dwór/zamek po rzuceniu na niego przekleństwa.

a. [Zły pan nie udzielił pomocy polskim wojskom.] *Odchodząc ... rycerze rzucali przekleństwa na jego osobę i mienie. ... dał się słyszeć wielki grzmot, łomot, zgrzyt i pan Czarny wraz ze swym dworem zapadł się w ziemię.* Hajd Nie 78.

b. [Pan nie zgodził się, by pasterz poszedł w niedzielę na mszę.] ... pasterz zaklął: *Bodajes się zapadło!* – i natychmiast miasto i dwór się zapadły w ziemię. Na tém miejscu wyrósł na powierzchni las. K 23 Kal 222.

c. [Matka przekleła zbója, który zabił jej dwoje dzieci.] *Przeklęty niech będziesz ty, zbóju, i twoja siedziba. Niech diabeł bierze co diabelskie. I stał się huk i trzęsienie ziemi i zamek się zapadł.* Sim Gad 20; podob. [zamek z rabusiami i całym miastem – ogień z nieba błysnął, ziemia się poruszyła] Sim ŚlOpol 141; [starosta z pałacem za porwanie zakonnicy] LL 1962/3/36; [dwór] Nitsch Tek 129.

149 – Ziemia nie przyjmuje do siebie / wyrzuca z siebie grzesznika/węża/zmorę.

a. *Ziemia takiego grzesznika [Sicińskiego] nie przyjęła. Bywało, pochowają go, a nadejdzie północ – ziemia go wyrzuci.* Hajd Nie 243; podob. [bacę czarownika] Baz Tatr 118; [krzywoprzysięcę] K 45 Gór 537, 555; [zbója] K 51 Sa–Kr 81; [czarownicę] Wój Klech 176.

b. *Ziemia wyrzuca zwłoki człowieka, który zgrzeszył przekleństwami, zatajeniem grzechu na spowiedzi, zdradą itp.* Krz PBL nr 760A; podob. [nie przyjmuje przeklętego] Wisła 1897/367; [ciało bacy-czarownika wychodzi z poświęconej ziemi] Baz Tatr 126; [wyrzuca zmarłych geometrów] K 34 Chel 250; [wyrzuca mordercę] K 48 Ta–Rz 103.

c. *Który wąż ... człowieka ukąsi, na zimę go ziemia nie przyjmie* K 7 Krak 114, podob. ZWAK 1879/100; [dotyczy też zmory po śmierci] LSE 1962/125.

150 – W głębinach ziemi śpi chłopskie wojsko.

a. [W górze koło Myślborza śpi chłopskie wojsko.] *Gdy koguty wypiały dwunastą godzinę, otwarła się ziemia i z jej głębin wychodzić zaczęły szeregi wojska. ... wojsko to nie diabeł, ale sam Pan Bóg ma w swojej opiece.* Hajd Nie 128, war.: Wojew Opocz 83.

b. *Ziemia się odwrzyła, tak wojsko szło z ziemi – wszystko białutkie – a nie przestawało iść.* [Potem] *do tej dziury się wrócili, do tej ziemi, nazywa się Bładnicka Góra ... Tak mają czekać, aż im Pan Bóg rozkaże ... iść.* Hajd Nie 131, war.: Mał Pow 18, 30.

ANEGDOTY

151 – Dewotka chce być żywcem wzięta z ziemi do nieba.

[Pewna baba chciała się uchronić od śmierci. Organista powiedział jej, że człowiekowi obdarzonemu łaską] *Pan Jezus nie daje śmierci, tylko przysyła aniołów, którzy go do nieba wezmą żywcem tak, jako Najświętszą Panią wzięli i tam w raju żyje on na nowo i to jeszcze lepiej jak na ziemi.* [W tym celu kobieta zaniósła swój majątek do kościoła, za co anieli mieli zanieść ją do nieba. Złodzieje wyciągnęli ją w koszu do góry, a pieniądze ukradli.] K 8 Krak 223, podob. LL 1961/4–6/86, Wisła 1895/330, nadto war.: Krz PBL nr 1482.

152 – Chłop jest z takiej samej ziemi jak pan.

[Chłopa wyganiano na pańskie.] *A Sobek im gada, że on nie pódzie, bo on z takiej samej ziemi jak pan.* Jaz Spis 179.

153 – Człowiek przechodzi z ziemi do nieba i z powrotem.

a. *Na ambonie roz w kościele jeden ksiądz zaczął kazać o tym naszym życiu. ... Życie nasze na tym tu padole jest tylko takim okresem przejściowym w drodze do nieba!* [Gospodarz wioząc księdza chciał go wypróbować i poganiał konie.] *A księżoszek wystraszeni ... – Ale księżoszku! Nie boją się tak. Najwyżej skrócimy ten okres przejściowy tu na ziemi.* Sim Bery 243.

b. *Kie się zestarzał [Sobek] i omierzało go życie na ziemi, wybrał się do nieba. Przychodzi pod niebieską bramę i puka ... wychodzi święty Pieter z kluczami. ... – Rad byś do*

nieba? – A jakże ... Aleś przecie nie umar, musisz iść napierwiej na ziem umrzyć, a potem tu przyjdiesz. Jaz Spis 182; podob. [Jezus odsyła kowala.] Cisz Krak 163.

c. I wlazech do tego nieba – pado cygan – ale nie było długo uciechy, bo mię anioły złapały i mówią: Te, kolega, skądżeś ty, jakożeś ty przyszedł? ... – z powrotem na dół. No, pado – nie przystało nic, ino z powrotem zaś na ta ziemia. Kur Opol 202, podob. baśnie nr 124.

154 – Bóg jest w niebie i na ziemi, panuje tu i tam.

[Rabin objaśniając sens odbytej na migi rozmowy mówi:] Pokazałem księdzu gwardyanowi palcem w górę wzniesionym, że Bóg jest w niebie; a on spuściwszy palec na dół, dowiódł, że nie tylko w niebie, ale i na ziemi. K 14 Poz 364.

155 – Zdaniem chłopca ziemia się obraca.

[Chłop do pana, który chciał go obić za stwierdzenie, że ziemia się obraca.] – Ależ, panie! Wszakże Jozue powiedział: „Stój, słońce, i nie ruszaj się!” i od tego czasu słońce stoi, a ziemia się obraca. Chyba, że jaśnie pan każe inaczej, to i tak dobrze będzie. Pig Wyb 267.

156 – Ziemia z czterech mogił dodana do wody w kąpieli uzdrawia.

[Gospodyni Kacpra źle się poczuła.] – No, to biegaj, Kacprze, na cmentarz i przynieś ziemi z czterech mogił... Kacper przyniósł ziemi, gospodyni się wykapała w wodzie z domieszką ziemi, ale poprawy żadnej nie było. Dek Sier 52.

OPOWIEŚCI WSPOMNIENIOWE I WIERZENIOWE

157 – Antychryst wysyła diabły na ziemię, normalnie – nie chodzą po ziemi.

a. To było tak. Raz kopał garncarz ił. ... a na górze zostawił sobie chleb. Antychryst wysłał wszystkich swoich diabłów na ziemię, żeby ludziom robili na złość. ... jeden zjadł temu garncarzowi chleb. ... Wtedy Antychryst kazał temu diabłu iść do garncarza odrabiać za ten chleb ... To opowiadał mi ojciec, a jemu jeszcze ktoś starszy opowiadał. Czub Aneg 67, podob. K 8 Krak 165.

b. [Dwu kłusowników strzelało do czerwonego zająca, bez powodzenia. Uznali, że to był ciort. Nie diabeł, bo] diabły po ziemi nie chodzą, w piekle siedzą i pilnują, żeby św. Michał nie wypędził ich stamtąd, jak z raj. ... Diabły po ziemi nie chodzą. To tylko dusze potępione wylatują na świat, żeby ludziom na złość robić. Kot San 164.

158 – Piekło jest w środku ziemi / na jednej półkuli ziemi.

a. Drzewi sie wznosiła tam sporą góra, a pod górą koło rzycki stała karcma. W karcmie zwykle zboreziństwa. ... w parze piały przeraźliwie ciorty ... tarabaniący pijusów [za grzechy] w środek ziemi, gdzie je państwo Lucypera. LL 1957/3/31.

b. Djabły ładują ojca i córkę dopiekła [za to], że oboje mieli stosunki, jak mąsz ze żoną, a to była córka. Twierdzono, że piekło jest na jednej półkuli ziemi, gdzie djabły, zbątowane anioły, leciały 40 dni i nocy, aż wezwały imienia boskiego i tam się ostały. LL 1975/1/53.

159 – Ziemia jak matka utula wszystkich jednakowo.

Ziemia jak matka utuliła ich w swym wnętrzu, jednako szlachcica, chłopca i rzemieślnika. [Powstańców styczniowych.] LL 1962/4-6/68.

160 – Wyświęcenie ziemi pozbawia ją siły demonicznej.

Jak tak niekiedy się ktoś utopił, to przedtem zawsze jakieś oznaki się okazały. Ludzie szli po południu do kościoła i widzieli za Odrą taką białą pannę, jak szła ... a taki młody chłopczyk się utopił. Mówili, że często takie znaki były. Ale mnie, dzięki Bogu, nic się nie pokazało. No, ale tak unaczyli babcia, dziadek. Dopiero, jak wyświęcenie ziemi robili, to się to traciło. Sim ŚiOpol 144.

161 – Czarnoksiężnik/misjonarz może dokląć ziemię, że nie rodzi.

[Czarnoksiężnicy] tak dokłeni ziem, co bez siedm roków nie kciało nic urosnąć ... Misjonarze tyż ta majom taką władę i kieby kcieli lud zestrasyć, mogliby ziem piknie dokląć – ale lud skrusoł, o skrusoł. Lud 1954/724.

162 – Ziemia pęka słysząc przekleństwa.

[Podczas orki plóg o coś zawadził. Chłop] tak ciężko zaklął, że aż ziemia pękła i na chwilę otworzyła się przed nim. ... zobaczył ... gar z pieniędzmi, który ... uciekał od niego. Dek Sier 56.

163 – Samobójcę chowa się w nie święconej ziemi.

[Kobieta z kochankiem powiesiła męża. Rozgłosiła, że popełnił samobójstwo. A] *jak se fto sam życie odbiere, to mu nie dzwonią, coby dzwony nie straciły swojej mocy, kie się na nif na chmury dzwoni, i chowają na nie święconej ziemi... I dopiero pochowali go [mężczyznę, o którym mylnie sądzono, że jest samobójcą] jak się patrzy na święconej ziemi i dali mu zwonić.* Jaz Spis 217, zob. Krz PBL nr 780.

164 – Czarownica zbiera ziemię ze śladami bydła / zakopuje w ziemi zdechłe zwierzę, by szkodzić.

a. *Raz pasalem konie na łące pod borem ... Patrzę, od strony młyna idzie jakaś kobiecina [kobieta uważana za czarownicę]. Postanowiłem ją podpatrzeć. ... zbierała tam ziemię, gdzie zostały tropy bydłce ... aby pozyskać jak najwięcej mleka od cudzych krów.* Dek Sier 163.

b. *Znałam czarownicę nazwiskiem B. Gdy miałam dwanaście lat, siostra moja wychodziła wysypać popiół. Patrzy, a koło furtki ziemia jest poruszona i wystaje małe kopytko. Zaczęła więc widłami odkopywać ziemię i wyjęła całą skórę cielęcą. Ojciec kazał zanieść skórę na widłach za miedzę i tam porzucić. Szyf MiW 165, podob. [Na zepsucie mleka] gdzie niedaleko od jego zabudowania zakopie w ziemi jakie paskustwo, zdechłego psa, kota abo co inse. LL 1957/2/45.*

165 – Garść ziemi rzucona trzykrotnie na lewą stronę – szkodzi.

[Szewcy szkodzili murarzom idącym na polowanie. Schylali się tak, że widzieli idącego między swoimi nogami] ... *brali lewą dłonią trzy razy po garści ziemi i rzucali ją na lewą stronę. ... czapką ... uderzali o ziemię ... jeden raz.* Kot San 202.

RELACJE POTOCZNE**166 – Bóg zetrze tę ziemię i stworzy nową ziemię dla sprawiedliwych.**

a. *Tamten świat. Jak Pan Bóg zetrze te ziemi, na któryj my mieszkamy, to musi dać tym dobrym, sprawiedliwym w innym miejscu.* Czap Mat 59.

b. *Tak jest napisano; ze słonka tam [na tamtym świecie] ni będzie. A Pan Bóg będzie uświęcał te ludzi. A jak ono będzie tam – nowe niebo i nowa ziemia, jak ona powstanie, to już ni nasza rzecz, to już rzecz jest boska.* Czap Mat 60.

167 – Ziemia najbogatsza i najtłustsza na świecie – daje rośliny i pokarm.

[Ziemia] *daje ludziom różmajite rośliny, ... ona jest w całym świecie najbogatsza i najtłustsja. Bez niej człowiek by nie żył. Ona daje pokarm każdemu człowiekowi. [Dlatego się ją całuje.]* Czap Mat 69, podob. zagadki nr 4.

168 – Ziemia to krągła kula, która krąży się / obraca się.

a. *Cała ziemia kula jest krągła. Krągła. I ziemia krąży sie naokoło słonka, a miesiąc jedzie naokoło ziemi, a gwiazdy to już majo swoji drogi tyż.* Czap Mat 57.

b. *Kupernik suońce zatsymaj, a rušyju źerńa. Nebo to je kula taka jak źerńa, še ŋobraca i niebo tyś, a meży źerńa je poŋetše.* Kup Pol 13.

169 – Ziemia to planeta.

Nasza ziemia to jest planeta, i księżyc jest planeta. I to słonko to tyż jest plianeta. Czap Mat 102.

170 – Ziemia wisi, a nad nią parasol nieba.

Žiś muŋo, že źarńa ŋiśsi, źarńa je okrogła ale nat źarńom to jes parasol, f tym parasolu, to gŋazdy som, ozdoby ruźne, ten parasol s tarńi fsytkarńi ozdobarńi, s kśaźycem, ze sŋońem śa skręca, ukazujō gŋazdy ze fšystkam. Kup Pol 10.

171 – Na kuli ziemskiej opiera się świat.

Nebo še na obŋokax sfero, bo niebo jest za ŋobŋokamy, špat cayy še na kul'i žymśki ŋoŋero i ŋobraca še. Kup Pol 11.

172 – Równiuseńka ziemia opiera się na kamieniu, pod którym jest woda / pływa na wodzie.

a. *Tam prawda temu, że sie ziemia wykrecal ot, je i je tylko taka gadka! Ziemia to je równiuseńka; pod ziemiō kamień (= pokład kamienny) a pod kamieniem woda. A jakby nie było kamienia, toby ziemia była jak kulaszka obrzednia.* Wista 1904/104.

b. *Bo jinni mówili, że świat, ... ta ziemia no, że nie jest w powietrzu kula ta ziemską ... tylko tak na wodzie. ... pływa tam tego ji wodami otoczone.* TN Banachy 1984.

173 – Niebo kręci się/stoi/wisi nad ziemią.

a. *Ńebo se kręnci, toć zemna se ne może kręncić.* Kup Pol 12.

b. *Ńebo stoi na źerńi ... Ńebo se mopiira na kul'i źerński.* Kup Pol 11.

c. *Niebo to jest zawieszona nad Ziemią na drucie i ma takie dury, co światło zidać, to są gwiazdy.* Kul MiW 435, war.: Szyf MiW 148.

174 – Widzimy trzy gwiazdy na niebie na podobieństwo tego, co jest na ziemi.

To tak jak chłopci na polu ido rzedem trzi te gwiazdi, trzi z kosami koszo, a za nimi ido trzi te odbzieraczki i odbzierajo, to my tak zidzim na niebie jak je na ziemni. Szyf MiW 149.

175 A – Ziemia się nie obraca, słońce chodzi koło ziemi.

a. *Źińna ne śńi se mobraćać, tylko sponko i capy f'irmament choji kono źińni.* Kup Pol 12.

b. *Źerńa se kręnci, a sponko choji około źerńi, muśi se teś kręncić, muśi zem kręncić, boby zawdy noc buya.* Kup Pol 13.

175 B – Ziemia krąży wokół słońca i obraca się na stolem.

a. *Źerńa krąży wokono sponca i dlatego ros tu jes, ros tu.* Kup Pol 12.

b. *Słońce się nie ruszy, bo uwiązane na dziesięciu linach, a ziemia obraca się, świat się kręci na stolem.* Wisła 1901/80.

176 – Osią kuli ziemskiej jest Gwiazda Północna / ziemia – jabłko na osi.

a. *Ta północna gwiazda to nazywa się – oś całej kuli ziemskiej. A ... jakby ... coś by dla niej uszkodzone było, to by przepadła cała kula ziemską i ziemia, ...* Czap Mat 57, nadto Czap Mat 97.

b. *[Ziemia] to w roli jebka na osi, słońce się koło niej obraca.* Kul MiW 434.

177 – Środek ziemi jest tu, gdzie mieszkamy.

Starzy, to nazywali środek ziemi tu, gdzie mieszkają. A tam się świat zaczyna, gdzie wschodzi słońce, a tu się świat kończy, gdzie zachodzi słońce. A tam dalej, to się nic nie widzi, tam już świata nie ma. TN Krasieczyn 1985, podob. zagadki nr 6.

178 – Ziemia jest matką.

a. *Jest matką, karmicielką całego świata, to jest pewne. Jest karmicielką.* TN Krasieczyn 1985; *Gdyby nie ziemia, to my by nie mieli co robić. By my nie żyli, bo co my by jedli, co my by pili.* TN Krasieczyn 1985.

b. *Ziemia to jest ludzka niedola, ale kto jej może rade dać, to ją może matką zwać. ... Tak słyszałem od swego ojca.* TN Krasieczyn 1985.

179 – Ziemia jest święta.

a. *Do mleka wysyp scypte soli, bo sól je płodem ziemi, a ziemia i lo bydła, i lo cłeka jest świętom.* Baz Tatr 188.

b. *Bo Chrystus ... przeliał na górze Golgota krew swoję i na ziemię płynęła, i dlatego on ji i krew i ziemia uświęcił.* Czap Mat 69.

c. *Ziemia nam daje chleb, to jest święta, tak?* TN Krasieczyn 1985.

180 – Ziemi nie wolno bić, bo będzie wiatr.

a. *Kiedys ópówiadali, że jak jeszcze paśli krowy, to mówili, że ziemi nie wolno bić. Bo zaraz będzie wiatr.* Etnl 1989 Bilg 130, podob. Wisła 1900/55, ZWAK 1892/254, Wisła 1904/80, Wisła 1891/628, ZWAK 1885/44, Wit Baj 79, 283.

b. *Jak było strasznie gorąco nieraz krowy się gziły, to „Bijmy ziemię!” – to będzie zaro wiatr i już nie będzie gorąco.* Etnl 1989 Bilg 130.

181 A – Nie należy przeklinać, bo ziemia robi się cienka.

Drzewiej matka nakazowała dziecku, coby nie kłeno, bo się ziem pod niem tako cienko będzie robięła, jak skorupina na jojku. Nitsch Tek 90.

181 B – Nie należy pluć na ziemię.

Kie juhasi śli na odpust abo po pirsym udoju wiesnom przed redykiem do spowiedzi, to mu nie kazowali wte holoćić po drodze ani śmiać się, ani pluć na ziem, bo ona mu nie winowata, coby on tak brzyćko robięł. Baz Tatr 147.

182 – Kiedy przyjdzie czas Bóg zniszczy ziemię ogniem/kometą.

a. *Ogniem ta ziemia zniszczona będzie. Tylko ogniem. Przyjdzie czas na to wszystko. I ta ziemia ... skręci się w świsstek ... Ona tak jakby udziana w szatach, ta ziemia. Ale przyjdzie czas i to wszystko zdejmie się, pójdzie w proch i ziemia padnie. ... Wszystko się zniszczy, wszystko się spali. Żywioty, ludzi, ale Bóg sprawiedliwych ochroni. On ich wyprówdzi z tego miejsca, bo ziemia ma być nakarana razem z ludem. Czop Mat 116.*

b. *Na sodzie ostatecznym ... Napirw wygino wszyckie stworzenie, a na ostatek ludzie ... Ziemia po naszym pokoleniu będzie się palić, bo je wszycko grzyszne po nas. A słonko zawdy będzie. Wisła 1904/104.*

c. *Starzy ludzie to mówili, że właśnie taka gwiazda z ogonem [kometą] spadnie, wtedy spali cało ziemię i już. TN Krasieczyn 1985.*

183 – Człowiek idzie w ziemię / ciągnie do ziemi.

a. *Grudkie ziemi ... [rzuca się na trumnę w czasie pogrzebu] na pamiątkie, tak jak Pan Bóg powiedział, jak wypędzal ludzi tych dwóch, Adama i Ewe z raju; „Z ziemiś powstał i w ziemię pójdiesz”. To oznacza, śmiercio umrzesz. Czop Mat 66.*

b. *O taki ta cłek stał się nikomu potrzebien. Dla ta zimia tyrał i do ta zimia ciungnie. Red. Stok Lacki 1966.*

184 – Pierwszy grzmot zrusza/wstrząsa ziemię, co sprzyja rośnięciu zbóż i trawy.

a. *Pierwsze grzmoty jak so, ... to ... ma się cało ziymia zruszyć, strząs następuje, ji wegetacja panie, na polach. Etnl 1989 Bilg 122.*

b. *Pierszy grzmot, to mówio, aby to zagrzmiąło, żeby ta ziemia się wstrząsneła, to już, mówi, trawa pójdzie dó góry, będzie rosła prędzej. Wszystko i na poliu i wszędzie, i to, co pósiane, mówio ... prędzej będzie rosło. Czop Mat 74.*

c. *Bo jak grzmotu ni ma jeszcze, ... to na ziemi nie można jeszcze się położyć. Bo to choroba jest. Na ziemi, ziemia jeszcze nie otrzęsła się. Etnl 1989 Bilg 123.*

185 – Człowiek całuje ziemię, aby mu się darzyło.

[Przed wyjściem na hale baca szedł modlić się na pole] *Krzizem ług na ziem i ziem całował, i modlił się, coby mu się sytko na hali darzyło, i bydło, i owce, i juhasi. Baz Tatr 92.*

186 – Mleko wylane na ziemię daje jej moc rodzenia.

[Baca, żeby ser] *beł bez chroboków, to pirsego mleka hrabke na ziem loł i nozem przytrzymwoł dziubający, coby mu na polanie zawdy owce mleko mioły i coby ziem dowala siumną trowe. Baz Tatr 168.*

187 – Jak wiedli krowe na jarmark albo owce czy prosięta, to ... posypywano bydło ziemią z mrowiska. Baz Tatr 186.

188 – Chorego zakopują/okładają/owijają/pocierają do ziemi/ziemią.

a. *Mówili, że jak ktoś chory był ... na iszasz, ... że go zakopywali do zółty ziemi, do ziemi. TN Krasieczyn 1985.*

b. *[Człowieka porażonego piorunem] zakopywano ... do ziemi. [W] stojącej pozycji, tak, żeby mu tutaj zostawić do oddychania, a tak całego zakopywano do ziemi. TN Cholo-wice 1985.*

c. *Oklada się ziemio ... z octem robi się okłady. ... takie zaczerwienienia, ... gorączka, to to wyciąga. ... Żółta ziemia. TN Krasieczyn 1985.*

d. *Chore nogi miał, woda i glina żółta, uwijali ... tą gliną z octem i ówijali nogi ludziom ręce. Tam jaką część ciała miał chore, że to miała moc ta ziemia, że pomagała. Tak jak dzisiaj bórowina. TN Krasieczyn 1985.*

e. *Gad jak ukąsi, to ... Franek J. – daje ziemię i wodę, którą się ukąsone miejsce pociera i zmywa. Baz Tatr 184.*

f. *Zakopane choroby... zasadza się na zakopaniu w ziemię włosów, rzeczy lub szmaty jakiej chorego, a najczęściej moczu jego; w miarę jak one gniją, gnije i choroba; ... Kto by te rzeczy odkopał, wziąłby sobie z ziemi i chorobę. K 15 Poz 276; zakopywano w ziemię koltun Wit Baj 272, K 48 Ta-Rz 298; koszulę, którą natarto liszaj ZWAK 1880/79; gruszkę, którą skontaktowano przez szpilkę z brodawką lub jęczmieniem ZWAK 1880/75; butelkę*

z chrabąszczami i okowitą do ziemi, żeby słońca nie widziały [= lekarstwo na boleści] ZWAK 1886/99.

g. Ludzi niebezpiecznie chorych bez żadnej odzieży zagrzebują po szyję w ziemię. K 17 Lub 113, 158; porażone lub okulawione członki wkopują w ziemię K 48 Ta-Rz 268.

h. Zarówno okładanie ziemią jak kwaśnym mlekiem znajduje swe uzasadnienie w medycynie, oba te sposoby łagodzą bowiem lub nawet likwidują zapalenie miejscowe. LSE 1961/100; podob. [na ból piersi mleczonej ziemia z kopca kretówki lub dróg rozstajnych] Wit Baj 269, MAAE 1908/142; [na ból po połogu ziemia spod progu] ZWAK 1880/298; [na miejsce ukąszone przez węża] LSE 1961/99, Baz Tatr 184; [na obcięty palec] ZWAK 1880/82.

i. Na suchoty dziecka ... się do kąpieli wrzuca ziemię ze cmentarza i gdy się skapie trzy razy, wrzuca się to do dnia do rowu ... K 51 Sa-Kr 16, podob. ZWAK 1887/55; [pierogi nadziane ziemią wrzucają w kąpiel – na suchoty] K 35 Przem 239; [ziemia z 9 grobów do kąpieli – dla chorego dziecka] K 34 Chel 207; [ziemia z roli nigdy nie oranej do kąpieli – na padaczkę] K 31 Pok 169.

j. Gdy krowa dostanie żaby, obmywają wodą z 9 źródeł i otrzepują ziemią z 7 albo 9 kretowin, zbieraną zaraz, jak słońce wszędzie. Baz Tatr 185, podob. [obrzucą się ziemią trzy razy ze śladów bydła] Baz Tatr 92, K 34 Chel 213, [krwiomocz przewraca się ziemię przez krowę] K 42 Maz 346.

189 – Ziemia z mogił sprawia, że owce zmarnieją.

Jako się fce, coby owce zmarniały, trza lecieć we Wielgi Piontek przed północiem na smentorz. ... trza mu [bacy] wzionć trzy razy z trzuk mogilek po garści ziemi ... ziemiom tom suśnić po strondze. Baz Tatr 139.

190 – Rozsypanie ziemi przed nowożeńcami sprowadza śmierć/chorobę.

Chłopiec zostawił dziewczynę ... i z drugu się zenił. ... pierwsza narzeczona brała ... kamień do ręki, wiunzała w chusteczke, ... a do drugi ... chusteczki ziemie, czarno, no i rozsypywała, przed nimi, jak wychodzili z kościoła, ... że obydwuże poumierajo. ... albo ona umarła, albo chora była ... TN Krasieczyn 1985.

ZAPISY WIERZEŃ I OPISY PRAKTYK

191 – Bóg wyznaczył żywot ziemi.

Niezadługo nastąpi Sąd Ostateczny, bo już wypełniają się lata, które Pan Bóg żywotowi wyznaczył ziemi. K 48 Ta-Rz 278.

192 – Ziemia to ten świat doczesny/zły – tamten świat wieczny/dobry.

a. „Ten świat” w przeciwstawieniu do „tamtego” ponad kopułą niebieską był wprawdzie światem olbrzymim, bo obejmującym wszystko, co widać począwszy od ziemi po samo sklepienie niebieskie, ale był również światem skończonym, ograniczonym w swym istnieniu do czasu doczesnego. Kal Lim 15.

b. Pocieszał się on [wyzyskiwany chłop] jednak, że jeśli na tym złym świecie ziemskim nie można znaleźć sprawiedliwości, to w jego obronie staną siły nadprzyrodzone. LSE 1965/73.

c. Lud tu mówi, że pomimo tego, że dwoje młodych mających się pobrać nie połączy się z sobą na ziemi, zawsze już jednak w przyszłym życiu do siebie należeć oni będą. K 34 Chel 160.

193 – Ziemia to życie doczesne / świat ziemski – niebo to świat Boga i duchów.

a. Cierpienie na ziemi, w życiu doczesnym, przybliży niebo. [Tak uważali wyzyskiwani chłop]. LSE 1961/59.

b. Każdy człowiek na ziemi żyjący ma ... swoją lampę palącą się w niebie. ... Gdy człowiek ma umrzeć, Pan Bóg każe temu aniołowi lampę jego zgasić. K 34 Chel 155.

c. Kiedy ziemia stworzona dorosła przed próg nieba, Bóg światła rzekł do niej: *Ziemi, świecie ziemski, ty będziesz dla duchów schodami do nieba.* K 7 Krak 4.

194 – Na krańcu ziemi jest brama do nieba / wrota do piekła.

W folklorze wielkopolskim: Bohater baśni idzie na kraniec ziemi przez daleki, ogromny, tajemniczy bór. Dopiero za tym borem dochodzi do miejsca, gdzie znaleźć można bądź bramę do nieba, bądź wrota do piekła. Kul Wiel 3/508, nadto: K 14 Poz 195, 197 i in.

195 – Z nieba do ziemi jest pół dnia.

Jak daleko z nieba do ziemi – pół dnia, bo Chrystus zjawił się w południe. Krz PBL nr 922.

196 – Ziemia to miejsce życia – królestwo Boże miejscem przebywania po śmierci.

Następnie ojciec łamał się oplatkiem z żoną i dziećmi życząc im zdrowia, długiego życia i wszelkiej fortuny na ziemi, a po śmierci królestwa bożego. Wit Baj 139.

197 – Ziemia to miejsce przebywania ludzi, które mogą odwiedzać duchy zmarłych.

a. Rolę opiekuńczą na ziemi pełnią w stosunku do osób i rodzin dusze zmarłych rodziców. Woź Low 42.

b. Czasem zmarły ... pragnie przekazać pozostałym na ziemi jakąś wiadomość, pokazuje się wtedy na śnie. LSE 1962/129.

c. Kiedyś w rozmowie [pewien gospodarz] rzucił jej [swojej komornicy] wyzwanie, że wówczas uwierzy w pojawienie się duchów na ziemi, kiedy ta po śmierci odwiedzi go. Kuk Pow 209.

d. Przychodzą [duchy] także na ziemię, gdy któraś z gospodyń piecze chleb i grzeją się w ciepłym jeszcze piecu. LSE 1963/127.

e. Są ludzie mający dwa duchy, tj. złego i dobrego. Gdy po śmierci, ciało jego mają chować z temi duchami, to jeden z nich umiera (tj. idzie spokojnie do krainy duchów), drugi zaś, zły, zostaje na ziemi, chodzi wraz z ciałem w nocy po wsi ... K 21 Rad 148.

198 A – Człowiek uniesiony z ziemi do raju wraca na ziemię.

Inni mówią, że ... kowal ... co ludziom jéno za Bóg zapłać ... robił ... Goniąc za ptaszkiem, uniesiony został w górę do raju gdzie sto lat przesiedział nim wrócił na ziemię, a śmierć szukając go, przez ten czas sto par trzewików żelaznych zdarła. K 8 Krak 101.

198 B – Słowiki odlatują z Matką Boską z ziemi do raju.

Ale ptaszki te [słowiki, które odlatują z Matką Boską do nieba w dzień Wniebowstąpienia] już na ziemię nie wracają, tylko śpiewają odtąd w raju. K 17 Lub 143.

199 – To, co ludzkie, jest na ziemi, a to, co diabelskie w piekle.

a. Po śmierci szli (duchy złych ludzi) do piekła i stamtąd diabeł wysyłał ich na ziemię, aby szkodzili innym. Pel Dem 108.

b. Co było diabelskim, poszło do piekła [mowa o skarbie], a ludzkie pozostało na ziemi. K 22 Łęcz 273.

200 – Ziemia jest planetą jak Słońce i Księżyc.

Za planetę uważano bowiem Słońce, które jest gwiazdą, Księżyc, który jest satelitą, czyli towarzyszem planety oraz Ziemię, która faktycznie jest planetą. Kal Lim 17, podob. Kal Lim 31, 32.

201 – Ziemia ma drugą stronę.

Wyrokuje lud, że takie jezioro jest bezdenne, to jest sięgające ... na wylot, aż na drugą stronę ziemi, czyli – jak oni mówią – świata. K 42 Maz 192.

202 – Ziemia ... uznawana była za nieruchomy środek i centrum widzialnego świata. Kal Lim 17.

203 – Okrągła, płaska ziemia pływa po wodzie.

Słuszność twierdzenia, że Ziemia jest okrągłym ale płaskim ciałem, pływającym na wodzie, widziano w tym, że gdziekolwiek będziemy kopać w głąb ziemi, to zawsze wypłynie z niej woda. Kal Lim 17, podob. [ziemia jak płacek kulisty] K 7 Krak 4 [po wodach morskich] 34, [półkula pływająca po wodzie] K 34 Chel 257.

204 – Oś obracającej się ziemi znajduje się w Święciechowej.

Mieszkańcy miasteczka Święciechowa (k. Leszna) pewnego dnia pod głazem w pobliżu studni na rynku usłyszeli zgrzyt osi, dookoła której obraca się ziemia. [Oś tę smarowali masłem stapianym przez słońce]. Okazało się zatem, że Święciechowa leży w centralnym punkcie świata, gdyż właśnie tam znajduje się jeden z końców osi ziemi. Kul Wiel 3/515, podob. Kal Lim 17.

205 – Niebo opiera się o ziemię.

Najczęściej ... notowano wypowiedzi, według których niebo opiera się brzegami sklepienia o ziemię. Kup Pol 11.

206 – [Objaśniano umocowanie nieba] zawieszeniem na drucie czy sznurze nad ziemią.
Kul MiW 434.

207 – Wszędzie z ziemi jest jednakowa odległość do nieba.

Twierdzili oni [starsze pokolenie], że z każdego miejsca na ziemi jest jednaka odległość do nieba i gdziekolwiek staniemy, to widzimy, że nad nami jest środek nieba. Kal Lim 17.

208 – Krąg ziemi jest zamknięty horyzontem nieba.

Człowiek, stojący na otwartej przestrzeni, widzi obszar ziemi w kształcie kręgu zamkniętego horyzontem nieba. Niebo zaś ... ogląda jako półkulisty klosz, który nakrywa dysk ziemi. Tak naiwny obraz świat nie był wyłączną osobliwością Wielkopolski. Kul Wiel 3/507.

209 – Krańce ziemi stykają się z niebem.

Ma ona [ziemia] zatem swój brzeg i koniec, który jest tam, gdzie się ona styka z niebem; ... i nikt tam nie dojdzie [na koniec ziemi] gdzie słońce zapada. K 34 Chel 257.

210 – Boskie błogosławieństwo / święci spływa(ją) na ziemię po promieniach słońca.

a. Promyk słońca powszechnie uważany był za symbol błogosławieństwa niebios, spływającego na Ziemię z łaski Opatrzności Boskiej. Kal Lim 19.

b. Święci po promieniach słońca dostają się na ziemię. Krz PBL nr 2477.

211 – Słońce kłania się ziemi na dobranoc.

„Słońce nim zajdzie, zatrzymuje się i pochyla, jakby kłaniało się ziemi na dobranoc”. [Na Kujawach – w sobotę, co wyjaśniała legenda o Matce Boskiej zstępującej wówczas do czyścica dla pocieszenia dusz.] Kul Wiel 3/509, podob. K 15 Poz 4. ~

212 – Ziemia zazdrości kobiecie płodności.

Ziemia, która przedtem była uważana jako najplodniejsza z matek, pozazdrościła jej [kobiecie, która miała bardzo liczne potomstwo] tego daru, i raz, gdy kobieta szła przez mokrą łąkę, uchwyciła ją za nogi i już puścić nie chciała. [Kobieta przemieniła się w wierzbę.] K 53 Lit 369.

213 – Mocna ziemia rodzi oset.

Magiczną moc niszczenia miał mieć popiół z ogniska po ugotowaniu wieczerzy wigilijnej. ... rozsiewano go tam „gdzie ziemia tako mocna, co kołący oset rodzi”. LSE 1961/92.

214 – Święta ziemia odnawia się co roku.

Zwyczaje doroczne [Lasowiaków] mają swoje źródło w życiu „świętej ziemi”, w jej corocznej i wiecznie powtarzającej się odnowie. Kot San 36.

215 – Pokutnicy całują ziemię przed klasztorem.

[W Wielki Piątek] kłękają gromady przed klasztorem kalwaryjskim, ... krzyżem leżą pokutnicy, a za każdym „Ojcze Nasz” usta grzesznika dotykają świętej ziemi. Wisła 1901/787, podob. Mosz Kul 2/516, Gaj Rozw 95.

216 – [W Kalwarii Wejherowskiej są] miejsca, gdzie kaplice wysypane ziemią z Jerozolimy sprowadzoną. K 39 Pom 17, podob. [Arcybiskup Łaski w takiej ziemi pochowany.] K 11 Poz 4.

217 – Ziemia z krwią polskich męczenników sandomierskich to relikwia.

[Papież Pius V] wziął w rękę garść owjej ziemi [z sandomierskiego cmentarza] i ... krew z niej sączyć się poczęła. Na cóż wam – rzecze papież – żądać relikwii innych męczenników, kiedy na własnej ziemi macie ich tak wielu, co ją swoją krwią napoili. K 20 Rad 37.

218 – Ziemia nie lubi deptania przez obcych / poszturchiwania kijem / spluwania na siebie.

a. Ziemia nie lubi też, aby ją deptali obcy, osobliwie z zimnych stron przybyli. Ochładza się wskutek tego, ubożeje. Jeśli zaś po niej chodzą obcy z dalekich ciepłych stron, którzy nie będą długo popasali, ociepla się i rodzi obficie. Wisła 1899/392.

b. Gniewa się ziemia i trzęsie, kiedy ktoś przez zbytki lub nieświadomość kij przed sobą popycha, boli ją to widzieć, żaden więc rozsądny człowiek tego nie robi. Wisła 1890/100.

c. Także przy gniewnem spluwaniu na ziemię w chwilach uniesienia trzeba uważać by jej nie obrazić; wieśniak chełmski zawoła więc ...: *Nie na ciebie, święta ziemo.* Mosz Kul 2/515.

219 – Ziemia rozstępuje się ratując Matkę Boską.

Podania ludu o niej [pieczarze w Straczu] utrzymują, że gdy Preświata Diwa (Najświętsza Panna) uciekała przed Tatarami, ziemia – sama jej się rozstąpiwszy – tę jaskinię utworzyła. K 57 RuśC 1273.

220 – Umierającego kładzie się na ziemi, by pomóc mu wrócić do łona matki.

Powszechną natomiast dawniej praktyką było przenoszenie chorego z łóżka na ziemię czy podłogę, zaścieloną prostą słomą ... Zwyczaj ten występował do niedawna szeroko w Europie i świecie, różnie też był ... interpretowany. Kul Wiel 3/182, podob. ZWAK 1878/30, ZWAK 1885/32, ZWAK 1886/242, Kot San 141, Wit Baj 187, K 56 RuśC 437, K 29 Pok 214, Tom Drz 135.

221 – Dotknięcie gołej ziemi wzmacnia albo przemienia czarownicę.

a. Od chwili ... uwięzienia aż do chwili wykonania wyroku kobieta nie mogła dotykać ziemi. Bar ŚrodP 258, podob. K 15 Poz 302, [bo przemieni się w inną istotę] K 7 Krak 223.

b. Wzmocnienie czarownicy przez dotknięcie się gołej ziemi ... przypomina wiarę pogańską w moc olbrzymów. K 7 Krak 227.

c. Czarownicę można poznać w dzień św. Jana Chrzciciela. Wtedy przed wschodem słońca biega ona po łąkach, nie dotykając stopami ziemi, ... ZWAK 1879/33.

222 – [W Kockiem] gdy w ciągu trzech dni powstały osuwy ziemi mniemano, iż pochowany jest strzygoniem. Kuk Pow 201.

223 – Pierścionek osypują/obcierają ziemią / o ziemię, by pozbyć się konkurenta.

Ażeby się pozbyć konkurenta niemiłego, winna dziewczka pierścionek ziemią osypać lub o ziemię (humus) trzykrotnie obetrzeć, włożyć go znów na palec i po trzech dniach pójść do wróżki. K 57 RuśC 1263.

224 A – Ziemia z cmentarza / obcej pasieki sprowadza pszczoły.

Aby pszczoły z obcej do swojej sprowadzić pasieki, ... z cmentarza ziemi nieco do obcej wrzucają pasieki, albo z niej właśnie ziemi szczyptę ukradkiem przenoszą do swojej. K 48 Ta-Rz 289.

224 B – Posypywanie ziemią łagodzi agresywność pszczół.

Drudzy ziemią spod tegoż ula, w którą potajemnie zaopatrzyli się poprzednio, trzykroć rzucają na rozwścieklone owady. K 48 Ta-Rz 57; podob. [kretówką z cudzego pola na pszczoły rozwścieklone] K 48 Ta-Rz 327; [trzy szczypty ziemi z miejsca rezurekcyjnej procesji pod ule – rój nie ucieknie] K 53 Lit 398.

225 – Ziemią posypują bydło / ziemię rzucają za zwierzętami.

a. Po ukończeniu targu, kupujący dobywa trochę ziemi spod kopyta bydłęcia i posypuje nią krzyże onego. K 57 RuśC 1269, podob. K 49 Sa-Kr 100, K 57 RuśC 1270.

b. Rzucanie ziemią za wywozonymi zwierzętami oznaczało zapewnienie dobrej sprzedaży. Kul Wiel 3/213.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

226 – Bóg stworzył ziemię i człowieka.

a. *Praca dla nas to skarb wielki, to nauka święta, Wszakże w pracy ziemia cała przez Boga poczęta.* Pig Wyb 34.

b. *obraz [ziemi] będzie dołem złotoszary górq – siny / lecz tyle ziemskiej poezji wleję w te kolory / że Bóg patrząc na niego uczuje się bardzo szczęśliwy / i ziemię gdy istnieć przestanie – powtórnie stworzy.* [J. Pocek] Szcz Ant 645.

227 – Bóg tworząc człowieka użył pomyłkowo ziemi z uranem.

Nie znał Bóg fizyki, gdy tworzył człowieka. / A więc błąd popełnił i to błąd niemały, / Przezeń żaden człowiek nie jest doskonały. / Bo gdy lepił ziemię, użył jej z uranem, / Nie oddzielił cząstki dziś atomem zwanej. [S. Obuchowicz] Szcz Ant 572.

228 – Początek i koniec ziemi są nieznane.

Nie wiem, / kiedy miałaś początek, / nie wiem, / kiedy będziesz miała koniec. [M. Karczmarczyk] Ad Złote 91.

229 – Człowiek jest z ziemi, wyrósł z niej.

a. *domie rodzony / z podwórkiem / pełnym wspomnień / Matko / z sercem / otwartym / na oścież / jak brama / ziemio / z której jestem / jak dym / z komina / nieustająca wiosno / Polsko.* [A. Radomska] Wer Ojcz 36.

b. *Może tęsknię do pieśni tej prostej, / Co życie z marzeniem wiąże? / Do ziemi, gdzie z korzenia wyrosłem, / Drogą czasu, myślą błędzę.* [J. Adamczyk] Wer Ojcz 87.

230 – Człowiek jest zrośnięty, zbratany z ziemią; krew człowieka to zmieniony sok ziemi.

a. *O, grudko mojej ziemi, / O, relikwio święta! / Jakaś siła nas razem łączy niepojęta! / Ty czujesz w mojej dłoni, / Jak krąży krew moja. / Ta krew, co we mnie tętni, / To przecież krew Twoja. / Bo te soki żywotne, / Co dajesz obficie, / W krew się we mnie zamieniają / I dają mi życie.* [P. Hołyszowa] Wer Ojcz 11.

b. *Ja, córka chłopca i chłopki – ja chłopka, / której w posagu dano / radości pełne kieszzenie i umiłowanie – / zbratanie z potem ziemi, / aby tu, między swymi pozostać.* [E. Skorupska] Wer Ojcz 19.

231 – Na miedzach ziemi rośnie chłopskie dziecko.

Ziemio – ja chłopskie dziecko / roślam na twoich miedzach / u boku łaciatej krowy / a ty hojnie mi sypałaś / pylisty kwiat żytni na potarganą głowę. [A. Magdziak] Wer Ojcz 30.

232 – Człowiek wrósł w ziemię korzeniami/słowem.

a. *Złocistej wierzby korzeniem / korzeniem czarnej tarniny / wrosłem głęboko w ziemię / w jej / czarnoziemny / i gliny.* [J. Pocek] Wer Ojcz 8.

b. *Z mojego pnia / w każdym słowie / mojego wiersza / jest korzeń, / który w tę ziemię / wrasta głębiej i głębiej / jak korzeń sosny, / jak korzeń jabłoni / każdej wiosny.* [F. Rak] Wer Ojcz 35.

233 – Poeta chce nauczyć się mowy i śpiewu od ziemi.

Ziemio – ogromna słoneczna zielona – / wystuchaj mnie raz ostatni: / nim zejdem z twojego łona / naucz mnie swej mowy / mowy / – barwej jak bratki / naucz mnie także swojego śpiewu / co złoty jest / jako glina. Poc Poez 454.

234 – Ziemia jest kobietą: a. matką / jak matka; człowiek jest jej synem; b. piastunką; c. staruchą; d. dziewicą-Maryją.

a. – *Nie zrodziła mnie macierz, / Ty mnie, ziemio, zrodziłaś.* [S. Buczyński] Wer Ojcz 10.

– *Jeszcze w sosnowej kotysce / zawarłem z ziemią-matką ślub, / orszakiem mym były wiśnie, / a dłonie łączył sam bóg ... Taki to ślub każdy chłop / zawiera z ziemią w dzieciństwie.* Poc Poez 165.

– *przygarnęli mnie ludzie / ziemia wykarmiła / jak mam jej nie kochać / matką dla mnie była.* [M. Gleń] Szcz Ant 323.

– *a potem ukląkł [chłop] na czarnej jej piersi / pełnej słońca i wilgoci / i począł szeptać ciche błaganie ... obdarz nas ziemio – matulu kochana / chlebem czarnym smacznym.* Poc Poez 106.

– *O, wróć do swej ziemi, ona tobie matką, / Ona tobie chleba pierwszą kromkę dała, / Tutaj stawiałeś swoje pierwsze kroki.* [M. Lisikowa] Szcz Ant 480.

– *O grudko mojej ziemi, / o matko rodzona! / Gdyby cię całą mogły / objąć me ramiona, / tobym cię wywyższyła / pod stropy niebieskie.* [P. Hołyszowa] Szcz Ant 352.

– *Ziemio, próchnicy pełna, ciepła jak ręce matek.* [S. Buczyński] Wer Ojcz 231.

b. – *Ziemio – piastunko moja / przez nie kończący się letni dzień / razem witałyśmy wschód słońca / razem zęgnęły gdy szło na sen.* [A. Magdziak] Wer Ojcz 30.

– *Kotysała mnie ma ziemia / w swych szarych ramionach, / jam wyrosła jako grusza ...* [M. Gleń] Wer Ojcz 85.

– *Ty mi, ziemio, nie załuj dobroci, / ziemio złota, ziemio zielona, / mocna dłońmi czerwcowych nocy / do swojego przytuł mnie łona.* Poc Poez 170.

c. Droga ziemio, szara skibo, / ciągniesz przez cały świat. / Z zamarych kielkujesz korzeni, ... Ten skarb, co wydajesz, / ludzie ci zabiorą. / Czasami zostawią ściernisko, / by cię kłuło całą zimę. / Jeszcze mgły oczy przestaniają, / byś patrzyła blisko. / Jak jesteś latem zmęczona, / płuca twoje słabiej oddychają. / Obrus biały spadnie na twoje łono, / wicher przyleci do twego ucha, / powie ci: – śpij, starucha. [F. Boryta] Ad Złote 19.

d. Bądź pochwalona – bądź pochwalona, / ziemio dziewico w welonie gwiazd złotych. Poc Poez 80.

235 – Ziemia jak człowiek: mówi, oddycha, śpi, jęczy, uśmiecha się.

a. O wszystkim mówisz, ziemio, / łza moja na ciebie spada, / wzruszony jestem tobą. [S. Cebulski] Szcz Ant 227.

b. Ja widzę i czuję, jak ziemia oddycha. [F. Kopiel] Ad Złote 127.

c. O zaśnij, ziemio, o na długo zaśnij, / Już dla cię przysła do spoczynku pora. [W. Bartyzel] Szcz Ant 134.

d. Pod ciężarem czołgów ziemia zajęczała, / Stolica Warszawa w gruz się obracała. [W. Żarnochowa] Wer Ojcz 40.

e. mój wiersz ... ziemi jak niebo szerokiej / jak szczęście uśmiechniętej / kaliną stroi warkocze / a oczy – złotym kaczeńcem. [J. Pocek] Szcz Ant 636.

236 – Ziemia zielona, złota / szara, smutna to świętość, człowiek czci ziemię.

a. ziemio / sośniną zieloną / piachem złota jak zorza / zawsze / gdy ujrzę / w twoich dłoniach / szumiące zboże / błogostawię cię wraz ze skowronkiem / śpiewem / i słońcem. Poc Poez 83.

b. Bądź pochwalona – bądź pochwalona, / ma ziemio szara, ma ziemio smutna, / za to, że wlewasz z głębin swego łona / żywą purpurę malwom w ogródkach. Poc Poez 80.

c. przy szlaku polnej drogi ... ucałowałem twe stopy / ziemio ziemio szeroka / pocałunkiem najśłodszym / ze łzami szczęścia w oczach. Poc Poez 483.

237 – Niebo przygarnia ziemię w ramiona.

Na dróg rozstaju, gdzie Chrystus kona, / niebo przygarnia ziemię w ramiona / i dary składa Chleborodzicy / ogromnym wieńcem z ziół i pszenicy. [W. Sitkowski] Ad Złote 238.

238 – Ziemia pije łzy nieba, chwyta promienie słońca.

Gdy niebo płacze – / pijesz łzy, / gdy słońce grzeje – / chwytasz promienie, / żeby napoić / i ciepło dać / temu, co wrosło / w ciebie korzeniem. [M. Karczmarczyk] Ad Złote 91.

239 – Słońce ogrzewa ziemię i morze.

Witam cię słonko w niebieskim dworze / Ty nam ogrzewasz ziemię i morze / Witam cię słonko, iskro niebieska / Ty ogrzewasz całą kulę ziemską. Grzeg Wier 7.

240 – Święta ziemia pragnie rosy/wody / pije rosę.

a. Matko Bosko / Spuść nom rosy / Usychajo zbozne kłosy / Podsychojo i trowne korzenie / Cierpi głód / Wszelkie stworzenie / Święta ziemia / Kiejby skała / Od gorąca popękała. Grzeg Wier 10.

b. Praca dla nas tak potrzebna, jak dla ziemi rosa. Pig Wyb 34.

c. matko ... narwij mi ... liliowych dzbanuszków / na których w jasne czerwcowe noce / gdy ziemia pije rosę białą / koniki polne / ćwierkają. Poc Poez 368.

d. Droga ziemio, szara skibo, ... Tak byś nieraz chciała / trochę wody dla ochłody, / gdy cię pali promień słońca. [F. Boryta] Ad Złote 19.

241 – Ziemia przyjmuje zmarłych do swego łona.

a. Bo ty ze swoją ziemią wziąłeś ślub wieczysty / i kiedy śmierć ci skłoni głowę umęczoną, / ta matka-ziemia ciebie nigdy nie odrzuci, / ale cię chętnie przyjmie w swe matczyne łono. [J. Startek] Ad Złote 247.

b. Dziś zmarniały, / Stare gnaty / Oddaj ziemi, / Tam się zmieni. / Dusza idzie / W inne światy. / Światy one / Gdzieś w przestrzeni zawieszono. Rak Dum 38.

242 – Poeta chce przesłać poezję na ziemię to, co zobaczy w niebie.

Bym tam mógł wejść gdzieś w zacisze, / Gdzieś w te niebiańskie cienie / I bym to, co zobaczę tam i usłyszę, / Mógł poezję przesłać na ziemię. [M. Basa] Szcz Ant 135.

243 – Chrystus zszedł na ziemię przez Maryję, jak po promieniu słońca.

O Ty, ... Matko Jednego, Wszehmocnego Pana, Który utworzył te światy ogromy I zszedł przez Ciebie na ziemię widomy, Jak po promieniu najwyższego słońca. Pig Wyb 83.

244 – Ziemia czasem dla nas rajem, Aby tylko jedność wzajem. Pig Wyb 15.

BIBLIOGRAFIA: Altheim F., *Terra mater*, Giessen 1931; Bartmiński Jerzy, *Pocałunek ziemi. Szkic etnolingwistyczny*, [w:] *Słowo i kultura. Pamięci Nikity Iljiča Tolstogo*, red. T. A. Agapkina i in., Moskwa 1998, t. 2, s. 34–43; Bied Lex 350–351; Bystron Jan Stanisław, *Tradycyjne pojęcia o środku ziemi*, [w:] *Zbiór prac poświęconych przez Tow. Geograficzne Eugeniuszowi Romerowi...*, Lwów 1934, s. 592–594; Chev Dic 4/284–287; Chomiński J. M., *Chopin*, Kraków 1978; De Vries Dic 155; Dieterich A., *Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion*, Leipzig 1905; Drozd-Piasecka Mirosława, *Ziemia w społeczności wiejskiej. Studium wsi południowo-wschodniego Mazowsza (koniec XIX i XX wieku)*, Warszawa 1991; Duf STB 1129–1135; El Sac 149–155; El Kow 40–51; El Trak 235–258; Ewsjukov V. V., *Voploščenijsa zemli*, [w:] *Mify o mirozdanijs. Vselennaja v religiozno-mifologičeskich predstavlenijsach*, Moskwa 1986, s. 48–54; Fedotov G., *Stichi duchovnye. Russkaja narodnaja vera po duchovnym sticham*, Paryż 1935; Kuncewicz Piotr, „Przymierze z ziemią” jako kategoria poetycka drugiej Awangardy, [w:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku*, t. 2. *Literatura międzywojenna*, red. tomu A. Brodka, Z. Żabicki, Warszawa 1965, s. 146–166; van der Leeuw Gerardus, *Fenomenologia religii*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1978, s. 130–140; Lur Slow 278–279; LSE 1984/139–156; Mannhardt Wilhelm, *Wald- und Feldkulte*, t. 2. *Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropaischer Ueberlieferung*, Berlin 1877; Niewiadomski Donat, *Ziemia – materia aktów stwarzania*, „Akcent” 1986, nr 4, s. 59–62; Nikitina Serafima E., *Ustnaja narodnaja kul’tura i jazykovoje soznanie*, Moskwa 1993, s. 101–116; Ossowski Stanisław, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984; Potkański Karol, *Wiadomości Długosza o polskiej mitologii*, oprac. J. S. Bystron, [w:] *Pisma pośmiertne Karola Potkańskiego*, t. 2, Kraków 1924, s. 22–35; Ryskie wicz Marcin, *Matka Ziemia w przyjaznym kosmosie. Gaja i zasada antropiczna w dziejach myśli przyrodniczej*, Warszawa 1994; Slav Mif 192–195; Styk Józef, *Ziemia, praca i wiejskie gospodarstwo domowe*, „Akcent” 1986, nr 4, s. 156–164; Styk Józef, *Chłopski świat wartości. Studium socjologiczne*, Włocławek 1993; Tolstoj Nikita Iljič, *Južnoslav. Crna zemlja, černa zemja i beli bog, bjaj bog v simboliko-mifologičeskoj perpektive*, [w:] tegoż, *Izbrannye trudy*, t. 1, Moskwa 1997, s. 271–279; Tolstoj Nikita Iljič, *Pokajanie zemle. Etnolingwističeskaja zametka*, „Russkaja Reč” 1988; Tom Drz 134–40; Toporkov A. L., *Materialy po slawjanskomu jazyčestvu (Kul’t materi – syroj zemli v der. Priso*, [w:] *Drevneruskaja literatura. Istočnikovedenie*, Leningrad, 1984; Udziela Seweryn, *O miastach zapadnych, kościołach, dzwonach i karczmach*, „Lud” 1899/220–235; Wört Hoff 2/895–907, 10/78–79; Uspienski j Borys, *Mifologičeskij aspekt russkoj ekspressivnoj frazeologii*, cz. I., „Studia Slavica Hungarorum”, t. 29, Budapest 1983, s. 33–69, cz. II, t. 33/1, 1987, s. 37–76; Zamarski [Zmorski] Roman, *O ofiarach ziemi składanych*, „Biblioteka Warszawska” 1853, t. 1, s. 473–484.

→ DESZCZ, DROGA MLECZNA, GWIAZDA PÓLNOČNA, KOSIARZE, PIORUN, PODZIEMIE, ŚWIAT.

Jerzy Bartmiński, Donat Niewiadomski